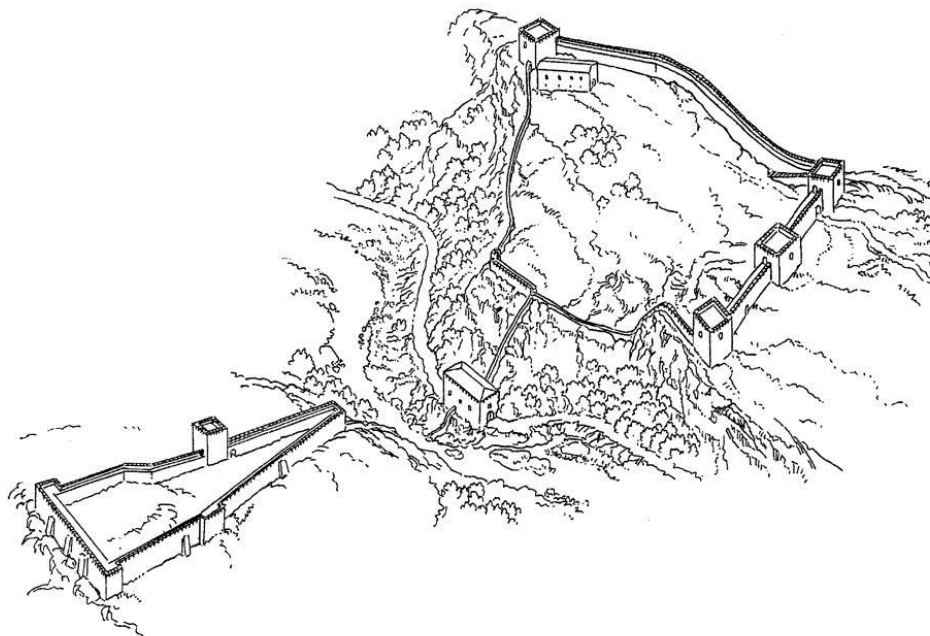

ELS CAMINS ROMANS
AL NORD-EST DEL
CONVENTUS TARRACONENSIS

LA VERTEBRACIÓ DEL TERRITORI

UNIVERSITAT DE GIRONA

2018

Autor: Bernat Sàenz Sala

Tutor: Dr. Josep Maria Nolla i Brufau

Màster en Recerca en Humanitats

Curs 2017-2018

Agraïments

Dr. Josep Maria Nolla i Brufau, com a tutor del treball i per guiar-me durant la realització d'aquest, així com per obrir les portes del despatx quan era necessari amb la seva inestimable ajuda.

Dr. Pere Castanyer i Masoliver, per ajudar-me amb informació sobre les torres de guaita del Pla de l'Estany.

Josep Maria Llorens Rams i l'equip del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, per permetre'm utilitzar les seves instal·lacions i la biblioteca per poder dur a terme les tasques necessàries per a realitzar el treball.

Marc Prat, per compartir informació sobre torres i altres sistemes defensius que serviren per obtenir uns primers apunts i com enfocar alguns punts del treball, així com per facilitar informació sobre Torre Desvern.

Índex

1. Introducció.....	6
2. Les Vil·les i altres establiments entorn de la xarxa viària	
2.1. Les Vil·les.....	7
2.1.1. Tolegassos.....	7
2.1.2. Vilanera.....	8
2.1.3. Can Ring.....	8
2.1.4. Puig Rodon.....	9
2.1.5. Vilauba.....	11
2.1.6. Pla de l'Horta.....	17
2.1.7. Font del Vilar.....	21
2.2. Altres Establiments.....	22
2.2.1. Casa del Racó.....	22
2.2.2. La Creu de Felines.....	23
2.2.3. La Plana.....	23
2.2.4. La Bomba.....	23
2.3. Altres Qüestions.....	23
2.3.1. Restes de la zona de Bàscara.....	23
2.3.2. Restes de la zona de Saus, Camallera i Llampaiés.....	24
2.4. Conclusions.....	24
3. La Defensa de la Via: Ciutats, Fortificacions i Torres de Guaita	
3.1. <i>Mansiones</i> , Ciutats i Fortificacions	26
3.1.1. <i>Ad Centuriones</i>	26
3.1.2. Les <i>Clausurae</i>	27
3.1.3. Mas Gusó.....	29
3.1.4. El <i>Castellum</i> de Sant Julià de Ramis.....	33
3.1.5. La ciutat de <i>Gerunda</i> i les seves muralles.....	35
3.2. Torres de Guaita i Fars.....	36
3.2.1. Torre de Panissars.....	36
3.2.2. Torre de Castell Falgars.....	37
3.2.3. Puig d'Àlia.....	38
3.2.4. Torre de la Mora.....	38
3.2.5. Torre Desvern.....	38
3.2.6. Torre del Ginestar.....	39
3.2.7. Torre del Puig Surís.....	39

3.3.	Altres Qüestions.....	39
3.4.	Conclusions.....	41
4.	La Vertebració del Territori. L'eix principal i els camins secundaris	
4.1.	Aproximació a la <i>Via Augusta</i>	42
4.2.	<i>Via Annia</i> o Via del Capsacosta.....	42
4.3.	Camí Vell d'Empúries.....	45
4.4.	Altres Qüestions.....	46
5.	Conclusions.....	47
6.	Bibliografia.....	49
7.	Annex.....	51

1. Introducció

La xarxa de camins d'època romana al nostre país era un gran sistema de comunicacions que permetia als habitants, viatgers, comerciants i, en definitiva, a qualsevol usuari de les vies, arribar a qualsevol indret del territori. Aquesta xarxa funcionava entorn d'un traçat principal format per la *Via Augusta* i que travessava de nord a sud la província. Aquesta arribava fins a Cadis, sempre amb un traçat que seguia la línia de la costa des de l'interior i comunicant, en certa manera, les grans ciutats que hi havia a la península. Si bé és cert que no totes les ciutats eren creuades per la via, com és el cas d'Empúries, la gran majoria d'elles ho eren.

Allà on no hi arribava el traçat principal ho feien els camins secundaris, també anomenats de segon ordre. Aquests s'acostaven a la costa, com podria ser el Camí Vell d'Empúries, però també cap a l'interior, com la via romana del Capsacosta.

Aquesta xarxa sempre estava vigilada i ben cuidada i tenia punts de parada estratègics per als vianants. La *Via Augusta* tenia *mansiones* on els viatgers podien fer parades i passar la nit, els mil·liaris et marcaven les distàncies entre aquestes i els ponts et permetien creuar els rius que reguen la nostra província. Aquests punts ja foren tractats en el Treball Final de Grau "La Via Augusta al seu pas per la Província de Girona" i en el present ens centrarem en el paper que jugaven les torres de guaita, les vil·les i altres establiments pel que fa al control de la xarxa viària i del territori. Si bé és cert que no es pot saber amb certesa, es buscarà resseguir el traçat que haurien tingut alguns dels camins secundaris de la nostra província, basant-nos sobretot en les restes d'estructures i edificis trobats.

2. Les vil·les i altres establiments entorn de la xarxa viària

En aquest apartat parlarem sobre aquelles vil·les situades estratègicament sobre la xarxa viària, ja fos en paral·lel a la via principal, és a dir la *Via Augusta*, o bé sobre les seves branques secundàries, com podria ser la Via del Capsacosta o (la suposada) *Via Annia*, per tal de saber quina podria ser la seva relació respecte del camí. A inicis del segle I aC ja devia existir una xarxa que connectava les vil·les més allunyades amb el traçat principal (CASAS 1981). R. Martí, quan parla dels *palatia* rurals del segle VIII, ens diu què aquesta mena d'establiments eren de tipus viari o territorial, els quals estaven dispersats sobre la xarxa viària de forma estratègica, situant-se a escassa distància del traçat principal i de les vies secundàries (MARTÍ 2013). Tot i que hi ha una diferència cronològica evident, el fet és que podria ser aplicable el mateix model pel que fa a les vil·les estudiades.

2.1. Les vil·les

2.1.1. Tolegassos

Situada al terme municipal de Viladamat, a uns 1500 metres del nucli urbà de la població, allà on els antic aiguamolls tocaven terra ferma, i a prop d'on passava el Camí Vell d'Empúries, trobem la vil·la romana de Tolegassos. El jaciment fou descobert al voltant dels anys 1980 i 1981 degut a unes prospeccions dutes a terme a l'entorn del municipi. Les excavacions començaren el 1983 i acabaren l'any 1997 permetent als arqueòlegs excavar la totalitat del jaciment. Actualment es poden observar les restes restaurades i consolidades. Cronològicament, el període d'activitat de la vil·la va des del segle II aC fins al segle IV dC. Pel que fa als primers segles, és a dir, l'ocupació durant la baixa república, només s'ha pogut interpretar gràcies a les sitges trobades, que foren les úniques restes no afectades per les remodelacions posteriors. La fase inicial del jaciment es tracta d'un petit assentament o d'una petita vil·la romana tardo-republicana, i que possiblement hauria adoptat algunes característiques indígenes. Per tant, es pot considerar que el jaciment ja fou ocupat, almenys, a partir de mitjan segle II aC, tal com les restes trobades demostren. Cal dir, que hi ha restes com la ceràmica àtica, que evidencien una freqüentació de l'espai ja en els segles V i IV aC. Alguns d'aquest àmbits, foren arrasats en el segle II aC i alguns altres més tard, durant el canvi d'era.

L'edifici d'època Augustal era una petita vil·la construïda a la part més alta del jaciment. El material ceràmic trobat a les rases fundacionals de l'edifici indiquen una cronologia dels voltants del canvi d'era. Només es van conservar les restes que hi ha a la part de llevant. Aquestes tenen una forma rectangular, amb un *impluvium* interior que segurament fou usat com a dipòsit en les últimes fases ocupacionals de la vil·la. Hi ha restes d'elements de luxe com unes pintures murals, les quals es troben localitzades a la part meridional del jaciment, per sotes de les habitacions de les fases alt-imperials de la vil·la, per tant podrien provenir de la fase augustal d'aquesta. A l'angle sud-est s'hi localitzaren dos pous, els quals subministraven aigua a la vil·la. Un d'aquests fou abandonat i omplert amb terra. Sabem que en aquest moment es construï un porxo a la façana de llevant donant

pas a la vil·la alt-imperial, la qual va integrar gran part de la vil·la Augustal (NOLLA, CASAS 1984; CASAS 1989; CASAS, SOLER, TURON 1996; CASAS, SOLER 2003).

2.1.2. Vilanera

Jaciment excavat els anys 1999 i 2000, es troba situat al sud-oest de l'escala, al Mas Vilanera, al costat de la carretera que ens condueix cap a Albons, en una zona de petits turons. Les intervencions, van donar a conèixer restes arqueològiques que s'estenien al llarg de tres mil·lennis, començant per la necròpolis i arribant fins al mas baix-medieval i modern de Vilanera.

Al vessant sud-oest del turó, s'hi localitzaren les restes de la vil·la romana, la qual tindria els seus inicis en el segle II aC i que fou construïda just al damunt d'unes sitges ibèriques, que possiblement anirien relacionades amb un petit hàbitat ibèric que estaria situat al nord del turó, a la part més alta d'aquest. La vil·la, consta d'un mínim de dos àmbits, llargs i delimitats per uns murs de pedra calcària local. Un té unes mides de 10 metres de llarg per 5 metres d'ample, i en el seu interior s'hi trobaren uns retalls, molt probablement destinats a encabir-hi dòlies. No es sap ben bé quina fou l'extensió real de la vil·la, però molt possiblement arribava fins a la zona de l'actual mas. El que se sap és que tingué continuïtat fins al segle II, quan es creu que aquest espai fou abandonat per altres zones del mateix turó (CODINA et al 2000; AGUSTÍ *et al* 2002).

2.1.3. Can Ring

Vil·la situada al nord-oest del centre de Besalú, en el camí vell de Palera i prop d'un altre camí que arriba fins al mas Barraca, en un camp de cultiu que es situa a la vessant meridional d'un petit turó que domina la Vall del Fluvià. El lloc també domina la petita plana que envolta la població.

Es descobrí l'any 1959, quan el Sr. Martirià Costa trobà material en superfície i en feu una primera prospecció. El 1960 es va dur a terme un altre sondeig, el qual donà moltes dades. El 2005, es va delimitar l'àrea de la vil·la i es van descobrir nous murs gràcies a més prospeccions. El sondeig realitzat el 1969, deixà veure una sèrie d'estances regulars, tres de les quals tenien un paviment d'*opus signinum*. L'amplada d'aquests murs oscil·la entre els 50 i 60 centímetres. També es creu que les parets de les estances podien anar decorades amb pintures. Hi ha una gran presència de material republicà, que el podríem situar en un context de finals del segle II aC i principis del segle I aC. Altrament, també es documentà ceràmica ibèrica i ceràmica baix-imperial però també ceràmica alt-imperial, que ens donaria una seqüència cronològica que arriba fins al segle III dC (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

No fou fins l'any 2017 quan es tornà a excavar el jaciment. Es va fer un gran sondeig d'uns 335 metres quadrats. Es van poder detectar, altre vegada, la part residencial i la part productiva o de treball. La *pars urbana* ocupa la zona septentrional i consisteix en una

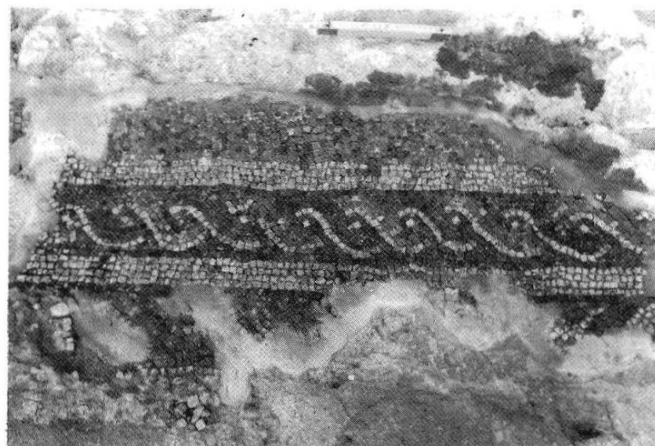
línia d'habitacions paral·leles a un cos constructiu que s'articula gràcies a un gran pati interior. Es varen descobrir, en total, quatre àmbits. El nivell de circulació d'*opus signinum* que aparegué el 1969, es va tornar a trobar en alguns d'aquests espais. Les parets presentaven un bon revestiment de calç, ben conservat. No es van poder recuperar, encara, algunes de les habitacions on s'hi trobaren pintures murals. Cal destacar l'aparició en l'àmbit 3 d'un marc d'un petit mirall, de 3 centímetres de costat. Aquests marcs són freqüents a la Gàl·lia Narbonesa. Els investigadors van trobar-ne un de molt semblant al d'aquesta vil·la a *Vindolanda*, al mur d'Adrià. Tindria una funció de caire religiós o votiu i es dataria a l'entorn dels segles II i III.

Pel que fa a la *pars fructuaria*, situada a la part meridional del camp i separada de la *pars urbana* per un mur de contenció, estaria articulada entorn d'un altre pati central. Es va excavar un d'aquests àmbits, quadrangular i amb una porta d'accés a la cara sud. Concretament, sembla que aquesta estança aniria destinada a la producció de vi. S'hi va trobà un gran dipòsit al seu interior que anava revestit d'*opus signinum* i que comunicava amb l'exterior gràcies a una canalització de petites dimensions. Es creu que aquest sector fou abandonat als voltants del segle III.

La cronologia de la vil·la es mou, més o menys, entre els segles I-II dC, en el moment de la seva planificació, fins als segles IV-V dC, moment en que es produí l'abandó de la vil·la (CASTANYER, FRIGOLA, TREMOLEDA 2018).

2.1.4. Puig Rodon

A la vessant sud del puig que li dona nom, a uns 300 metres del nucli de Corçà, trobem el jaciment de Puig Rodon. Situat al principi d'una plana fèrtil i a tocar de l'antiga xarxa viària, les restes ocupen un antic olivet i un camp de conreu de cereals. La vil·la fou descoberta el desembre del 1854 degut a les feines d'uns obrers. Aquest van ensopegar amb un mosaic policrom el qual tenia decoració geomètrica, i tot i que se'n va extreure un dibuix. Al Castell de l'Alberc, a Corçà mateix, s'hi va guardar un segon mosaic que va ser descobert pocs dies després.

Imatge 1 Detall de les restes del mosaic (CASAS 1986)

L'any 1981 es va dur a terme una campanya per tal d'explorar l'entorn del jaciment i poder situar la vil·la en un context ampli. Es va poder confirmar l'existència d'una possible vil·la a la capella de Santa Cristina de Corçà, així com la relació de la vil·la de Puig Rodon amb les vies de comunicació, ja que el Camí d'Empúries passava ben a prop.

Més endavant, es varen començar les campanyes d'excavació en dos sectors del jaciment, un corresponent a la part agrícola i l'altre a la part d'hàbitat. Pel que fa al sector 1, l'agrícola, es va començar a excavar als voltants d'un mur en superfície, l'únic visible en tot el sector. El sol argilós que aparegué a poca profunditat va provocar que algunes estructures antigues no es conservessin del tot bé o quedessin destruïdes, tot i que se'n veien algunes restes, com senyals. Les eines dels agricultors també van malmetre algunes estructures. Les estances tenen parets de pedra unida amb morter de calç, que es mantingué en bon estat de conservació, però no es va poder determinar quin era l'ús de les habitacions excavades. A les parts est i oest, les parets de tàpia es recolzaven sobre un mur tallat en el terra natural. Altrament, hi ha tres parets lleugerament inclinades que podrien indicar l'inici d'una volta, i aquesta es recolza totalment sobre els murs de pedra i calç. Una de les habitacions va quedar malmesa per el pas de les arades, tot i això, es va conservar un paviment d'*opus signinum* i tres parets. Pel que fa a la cronologia d'aquest sector, hom proposa unes dates que es mouen entre finals del segle II o principis del segle III.

En el mateix sector, durant un sondeig es va descobrir estratigrafia sencera i poc remoguda, i fou en aquesta zona on també s'hi va excavar, permetent conèixer noves estances de la part rústica de la vil·la. S'hi trobaren quatre *dolia*. També hi havia moltes restes de *tegulae* i *imbrices*, procedents d'un teulat caigut i on encara s'hi conservaven els claus de ferro que el mantenien a les bigues. Sota aquest nivell s'hi trobà una capa de morter i que tapava una *dolia*, i al costat d'aquesta, tres forats de *dolia* més. Aquesta altre zona correspondria també a finals del segle II o inicis del segle III. Cal comentar que es varen trobar dues monedes, una pertanyent a l'emperador Constantí i l'altra a Constanci o, menys probablement, a Constant II.

Les excavacions al sector 2 van començar el mateix moment quan s'excavava el sector 1, i el 1982 s'obrí una cala en un espai on es creia que hi hauria les dependències que s'usaren com a habitatge. a primera cala del sector estava dividida per un mur orientat d'est a oest i aquest estava travessat per una canal que feia uns 15 centímetres de diàmetre recolzat a sobre d'un paviment molt mal conservat. S'hi trobà un plat de finals del segle V o inicis del segle VI. El centre del sector 2 correspon a un pati interior on al seu voltant s'hi construïren diverses estances les quals podien tenir un ús divers. En dit pati, s'hi trobaren dos forns de ceràmica situats a la part nord-oest. Al segle II es va construir un nou mur que passava per sobre d'un d'aquests forns. Les habitacions també foren decorades amb paviments de mosaics. Tot i trobar només les restes, molt malmeses, d'un dels mosaics, es creu que aquests eren de gran qualitat. Aquestes habitacions s'han datat com a pertanyents a finals del segle II o inicis del segle III. Es considera que és de la mateixa època que el de Pla de l'Horta, doncs la tipologia de mosaic es semblant i

The plan shows a grid with a horizontal scale from 0 to 15 meters. A north arrow points towards the top of the page. The excavated areas are labeled as follows:

- A-1**: Located in the upper left, showing a series of rectangular structures with different fill patterns.
- A-2**: Located below A-1, showing a larger rectangular area with a stippled fill pattern.
- B-1**: Located in the lower right, showing three circular features of varying sizes.
- B-2**: Located to the right of B-1, showing a rectangular structure with a stippled fill pattern.
- B-3**: Located to the left of B-2, showing a large rectangular area with a stippled fill pattern.

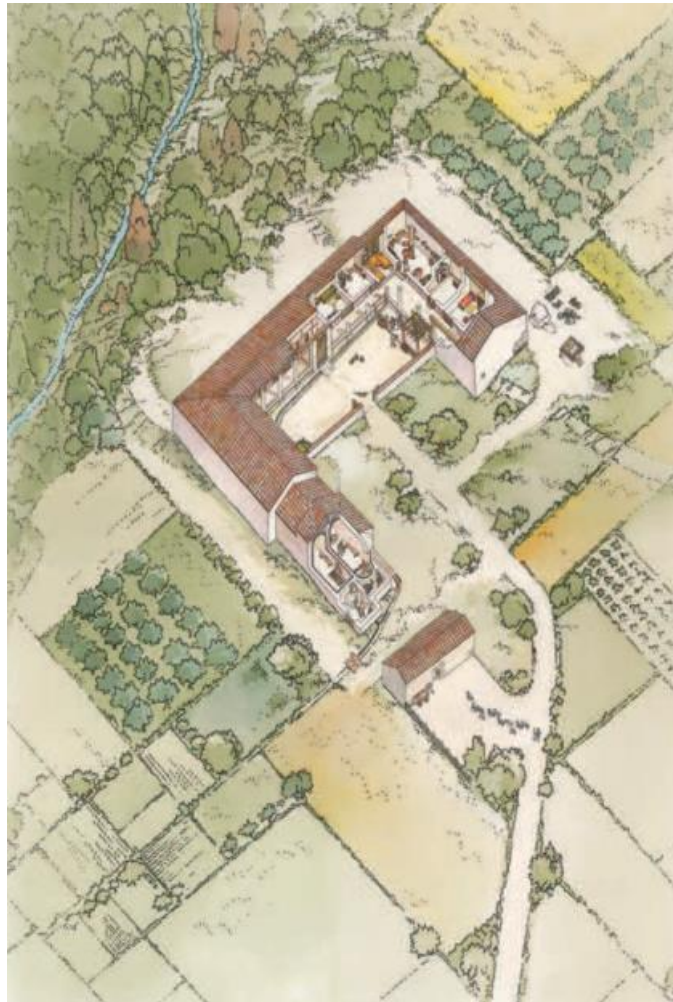
The plan also shows various other features, including walls, roads, and small structures, all defined by different line styles and fill patterns.

Fig. 6. Planta general de l'excavació en el sector 2. La part central correspon al pati interior de la vil·la, amb dos forns tardans de ceràmica (elements 2037 i 2038).

11

2.1.5. Vilauba

Situada a prop del nucli de Camós, a la carretera que enfila cap a Pujarnol, a ponent de la plana, enlairada i encarada a migdia des d'on podia dominar els camps que l'envoltaven trobem la vil·la romana de Vilauba. Està envoltada per turons i elevacions com la Serra de Sant Patllari i la imponent Rocacorba. Els terrenys on es troba assentada són anomenats camps blancs degut al color de l'argila que el formen. Altrament, cal comentar la seva situació respecte a les vies de comunicació antigues. Es trobava relativament a prop de la Via Augusta, on hi podia arribar en direcció *Gerunda*, per el camí que passaria per l'actual Cornellà de Terri arribant fins a Sarrià de Ter. També en direcció a Empúries trobaríem un possible camí que seguiria la llera del Riu Fluvià. Finalment, enllaçaria amb la Via del Capsacosta, o *Via Annia*, així també com la possible via que recorria les valls de Sant Miquel de Campmajor i Mieres per endinsar-se cap a les comarques de l'interior i els Pirineus.

Imatge 4 Vista general de Vilauba i el seu entorn (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

L'existència d'un establiment rural durant els finals de la república i inicis de l'imperi és el precedent de la vil·la Alt Imperial i que perviurà en el temps fins l'època Visigoda.

Les primeres campanyes d'excavació a finals dels anys 70 i principis del 80 van mostrar l'existència d'uns nivells arqueològics dels segles II i I aC, un petit establiment rural que possiblement fou el precursor de la vil·la que es bastí al segle I. La primera etapa ben coneguda de l'alt imperi, possiblement iniciant-se en època flàvia i acabant a finals del segle III aC o una mica més enllà (CASTANYER, TREMOLEDA 1999, 2007). Les restes trobades fins el 1985 mostraven un esquema d'un edifici rectangular situat al nord del pati central, orientat en sentit est-oest, i un passadís situat a la meitat sud i tres estances regulars també al nord. Les excavacions posteriors i fins als nostres dies van permetre documentar l'ala nord, la part residencial de la vila, formada per l'edifici rectangular esmentat en les línies anteriors. Tenia un corredor frontal porticat i constava d'unes 7 estances, entre les quals, al centre de la galeria s'hi descobrí un larari, és a dir, la capella de la casa. A l'oest de la galeria hi trobem el rebost i el *triclinium*. La resta d'estances tenien una funció en aquell moment que no s'ha pogut determinar encara degut a les reformes que va patir l'edifici en les èpoques posteriors. La primera reforma es va dur a terme al segle II dC amb la construcció d'una nova ala residencial a l'oest del pati, amb un esquema i disposició igual que l'ala nord. S'han interpretat les estances d'aquesta zona com a habitacions o *cubicula*. A la part central del corredor s'hi va situar l'accés principal a la vil·la flanquejat per dos pilars. Finalment, l'última construcció d'aquest període pertany a un edifici de la part sud, semblant als altres dos però formant un conjunt independent. El corredor articula només tres habitacions, on s'hi pot interpretar un altre *cubiculum*. A través d'aquesta nova galeria frontal es podia accedir a la zona termal de la vil·la, a l'extrem est, allà per on passa la carretera comarcal. El final d'aquesta edificació fou marcada per un incendi a l'ala nord i que obligà a una remodelació quasi completa de la part residencial (CASTANYER, TREMOLEDA 1999, 2007).

Imatge 5 Plantes de Vilauba durant l'Alt Imperi (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

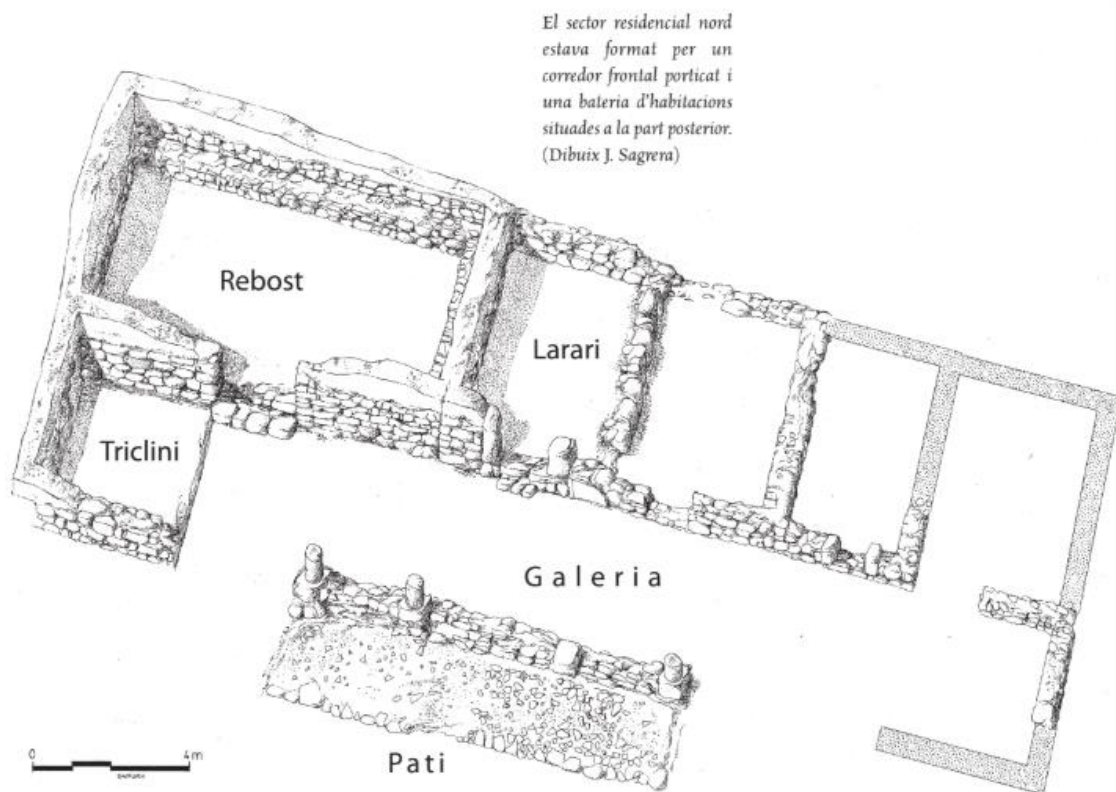

Imatge 6 Plantes de Vilauba durant l'Alt Imperi (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

Ja en les campanyes d'excavació més recents, i durant els anys 2016 i 2017, els treballs de camp van permetre documentar més parts del jaciment pertanyents a les etapes baix-imperial i visigoda d'aquest. Estaríem parlant dels segles IV i V i dels segles VI i VII, respectivament. També es van posar a la llum diverses evidències situades, cronològicament, entre el segle III i l'etapa baix-imperial de la vil·la. Aquestes foren descobertes quan es va poder excavar en l'espai que havia estat cobert per la carretera. Es trobaren unes habitacions que delimitaven el pati central per la banda est i sud i unes dependències que al sector nord, un espai que no estava gaire edificat.

A llevant de l'edificació central, hi ha una àrea oberta, exterior, on hi ha les restes de dos petits forns i que es sumen a altres forns trobats, en el seu moment, en altres punts de sota la carretera. Les excavacions més recents també han permès la documentació d'un petit taller, modest, de producció de ceràmica i que possiblement servia per cobrir les necessitats de la pròpia vil·la. Dintre d'aquest conjunt hom hi troba un retall d'on s'extreien les argiles, dues basses o dipòsits de decantació i un petit forn. Cal dir que aquesta estructura ja fou documentada als anys 80 en les primeres excavacions, però fou tapat i no es va redescobrir fins la campanya del 2017. En un primer moment els investigadors interpretaren l'estructura com un forn de calç lligat a la construcció de l'ala est de la vil·la durant el baix imperi, però el context actual fa pensar que es tracta d'un forn, com hem

dit anteriorment, de fabricació ceràmica. És de planta rectangular, delimitada per teules i amb accés al *praefurnium* a la banda oriental. A prop del forn hi trobem el retall d'on s'extreien les argiles, de planta irregular i dos nivells diferenciats. Pel que fa a les dues petites basses de decantació, es troben al nord del retall d'extracció d'argila. El primer dipòsit de planta rectangular, d'uns 120 centímetres de llarg i 82 centímetres d'ample i 44 de fondària, és el més conservat. Està obrat amb teules planes als laterals i a la base. El segon dipòsit o bassa, molt malmès, fa uns 150 centímetres de llarg per 84 d'ample i 13 de fondària. Aquest només conservava fragments de teula. Les *dolia* associades a la darrera fase del jaciment, i que en parlarem més endavant, van afectar l'estratigrafia d'aquestes estructures. Aquestes noves restes fan pensar en l'existència d'una àrea artesanal de petites dimensions a redós de la vil·la i que utilitzava les matèries primeres disponibles al seu voltant. Les estructures es poden datar, gràcies al material trobat, entre el segle IV i mitjans del segle V (CASTANYER, TREMOLEDA 1999, 2007).

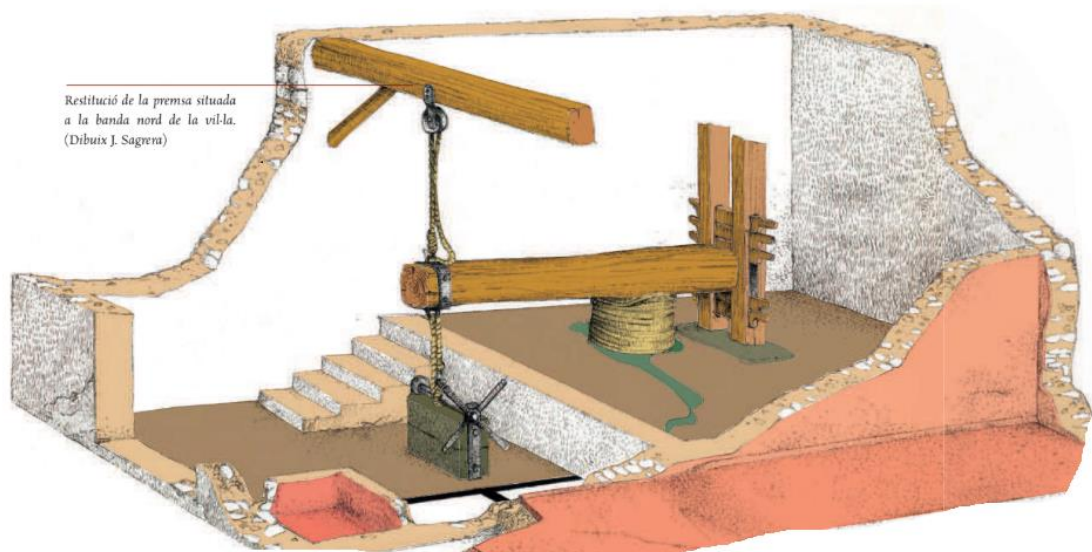
Imatge 7 Sector Residencial Nord (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

Pel que fa als segles VI i VII, és en aquest moment cronològic quan es produeix l'abandonament de l'edifici baix-imperial i on apareixen les restes d'unes edificacions, les quals es podrien documentar com a cases, a la part sud del jaciment. Són tres edificis i que semblen seguir, totes elles, el mateix patró organitzatiu. De les evidències de l'establiment visigot ja se'n coneixien tres àmbits, disposats correlativament i els quals

tenien un patí annex en comú i que es va interpretar com un trull. A la part central de l'edifici i trobaríem la premsa, controlada per un contrapès situat a l'altre extrem. El líquid que se'n extreia es recollia en una cisterna recoberta d'*opus signinum* situada en un dels costats de la sala.

L'aixecament de l'antiga carretera comarcal que travessava el jaciment va permetre acabar de recuperar l'àmbit on es situava la premsa. Es va trobar un mur de quasi 4 metres de llarg per 60 centímetres d'amplada així com també un paviment d'*opus signinum* molt malmès. A l'interior hi havia restes d'un altre mur o envà de petites dimensions. La part sud d'aquest àmbit seria una espai que permetria comunicar la sala amb l'exterior, on s'hi trobaren les possibles restes d'una porta.

A la banda est de la premsa, es van documentar unes estructures negatives que semblarien correspondre a l'encaix de les *dolia* on hi hauria el celler per emmagatzemar els productes, és a dir, el celler. La capacitat d'aquest excedeix el consum propi, per tant estaríem davant d'un producte el qual comercialitzarien en els mercats locals (CASTANYER, TREMOLEDA 1999, 2007).

Imatge 8 Premsa de Vilauba (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

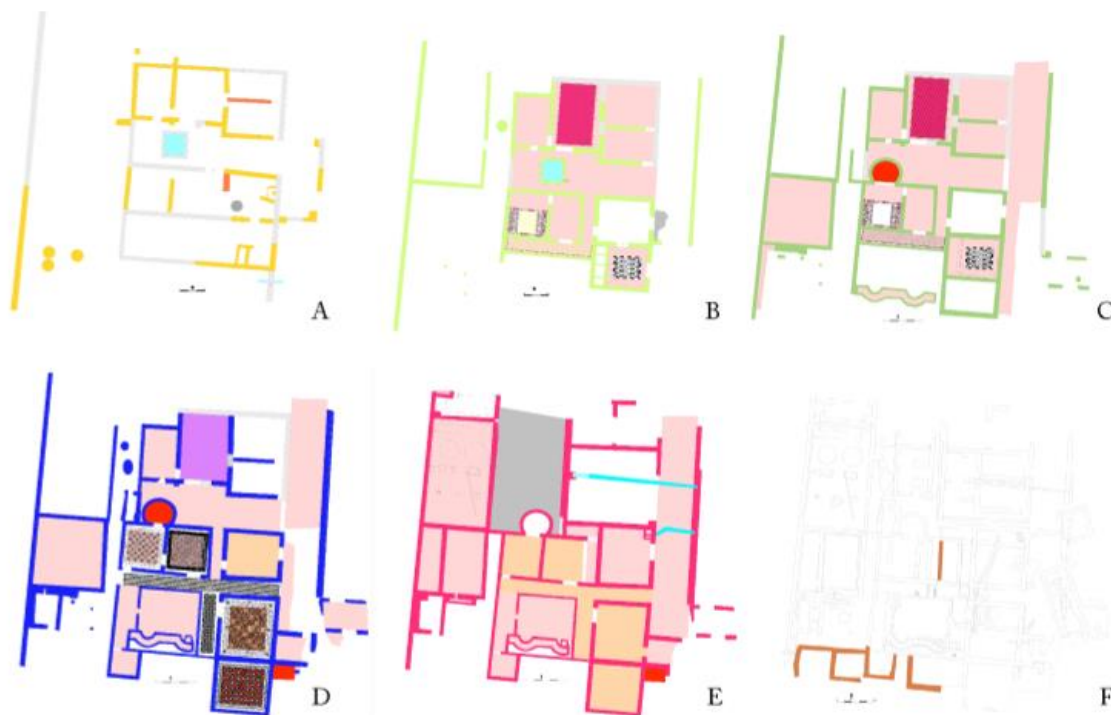

Imatge 9 Premsa Vilauba (CASTANYER, TREMOLEDA 2007)

2.1.6. Pla de l'Horta

La vil·la romana del Pla de l'Horta, situada a uns quatre quilòmetres al nord de la ciutat de Girona, a Sarrià de Ter, es troba en una petita plana a tocar del riu Ter. A prop hom hi localitzava el gual del Ter, per on el camí d'Hèrcules i més tard la Via Augusta, creuaven el riu per dirigir-se cap a *Gerunda*. També se'n recuperà un mil·liari (CASAS 1982).

Descoberta a principis dels anys 70 durant la construcció d'uns pisos, ha estat objecte d'excavacions i estudis des dels primers dies. En un primer moment, es van trobar una sèrie de paviments d'*opus tessellatum*. Les primeres intervencions arqueològiques foren dutes sota la direcció de Miquel Oliva. Es van excavar espais de la zona residencial de forma incompleta, i un cop acabats els treballs, es va tornar a reomplir amb terra. També es varen localitzar murs d'*opus testaceum*. Altrament, una petita necròpolis d'època ibèrica fou localitzada al costat del jaciment, com també tombes de lloses situades al pendent del turó, i una petita necròpolis d'època romana i visigoda relacionada amb la vil·la. Cal dir que hi havia un petit aqüeducte subterrani que portava aigua des de la font de Can Nadal i la Riera d'en Xucla fins la vil·la.

Imatge 10 Evolució de Pla de l'Horta (PALAHÍ, NOLLA, VIVÓ 2016)

Els orígens de la vil·la es situen a mitjans del segle I aC i cal relacionar-los directament amb la fundació de *Gerunda*. La fase republicana de l'edifici es troba emmascarada per reformes posteriors o destruïda, tot i això, s'han localitzat paviments de terra piconada i sòcols de pedres irregulars, així com també algun mur amb estuc d'un color blanc.

Els elements coneguts permeten imaginar un edifici amb cambres de dimensions considerables i que van assentar l'orientació que mantindria la vil·la al llarg de la seva història. L'entrada a l'edifici es feia per llevant, a través del *fauces* que finalitzava en un atri, el qual organitzava tot l'edifici. Es van localitzar el possible *tablinum* a l'àmbit central, la cuina a l'àmbit situat a migdia del passadís i un possible jardí o *hortus* al costat d'aquesta cambra.

El nou edifici augustal va suposar un canvi a la vil·la, tot i que aquesta nova edificació va utilitzar les antigues línies mestres del conjunt republicà. La novetat és la utilització massiva del morter en paraments d'*opus incertum* i d'*opus caementicium*. A les pavimentacions s'hi afegí l'ús d'*opus signinum*. La zona residencial va mantenir l'estructura original. L'*impluvium* no té cap dipòsit inferior, però sí una canalització que conduïa l'aigua cap a l'exterior. A ponent hi localitzem el *triclinium*.

En època Julioclàudia es van augmentar les estructures destinades a l'*otium* i els processos autorepresentatius del propietari, així doncs, es va construir un nimfeu al pati i una cambra absidada amb hipocaust amb un *triclinium*. El nimfeu anava dotat d'un seguit de canalitzacions de desguàs, que durant la seva construcció van obligar a remodelar les estances de l'ala est, obliteration-ne algunes, com la que es trobava a la banda occidental.

Al costat septentrional del pati es va fer l'altre gran reforma construint un absis a la banda nord que va comportar la destrucció del vell *impluvium*.

Cap a finals del segle II, en època severiana sembla ser que un petit incendi va obligar a remodelar part de l'edifici. Aquest va afectar algunes de les cambres situades al nord del pati, ja que s'hi localitzaren capes de terres cremades i cendres a sobre dels paviments de l'anterior fase. Fos aquest el causant principal de les reformes o no, l'edifici pateix un canvi important degut a una nova concepció de l'espai. El nucli central que estructurava l'edifici deixa de ser l'atri per passar a ser el pati. Un nou passadís cap a ponent s'unia amb l'antic porticat permetent una nova entrada. El nimfeu també es va veure afectat, sent retallat i després se li construir un dipòsit a l'extrem oriental. L'estructura va quedar reconvertida en un bassa. Les sales del sector nord es van mantenir inalterades.

Durant el període baix-imperial no es detecten grans canvis en els espais residencials. Cal destacar l'obliteració del sector nord, on algunes de les sales foren substituïdes per un espai industrial. A la sala situada a l'angle nord-est, on s'hi construeix un petit dipòsit, les portes es modifiquen i sembla ser que recupera el seu ús d'època republicana, el de *culina*. Pel que fa als espais productius, els trobem situats al sud-oest, on hi hauria un magatzem de dolis i altres grans gerres, al nord on hi ha una sitja i grans quantitats de fragments d'àmfores ibèriques i dolis. Altrament, a l'extrem sud s'hi trobaren restes d'un petit dipòsit i un espai cobert. Podríem estar parlant d'un primer *torcularium*, i que hauria estat seguit pel *torcularium* baix-imperial. En la sala de premsa s'hi van detectar fins a cinc paviments d'*opus signinum* diferents, cosa que fa pensar en una llarga utilització de l'espai. Fou durant el baix imperi quan aquesta zona va adoptar la seva forma final, tal i com la coneixem avui dia.

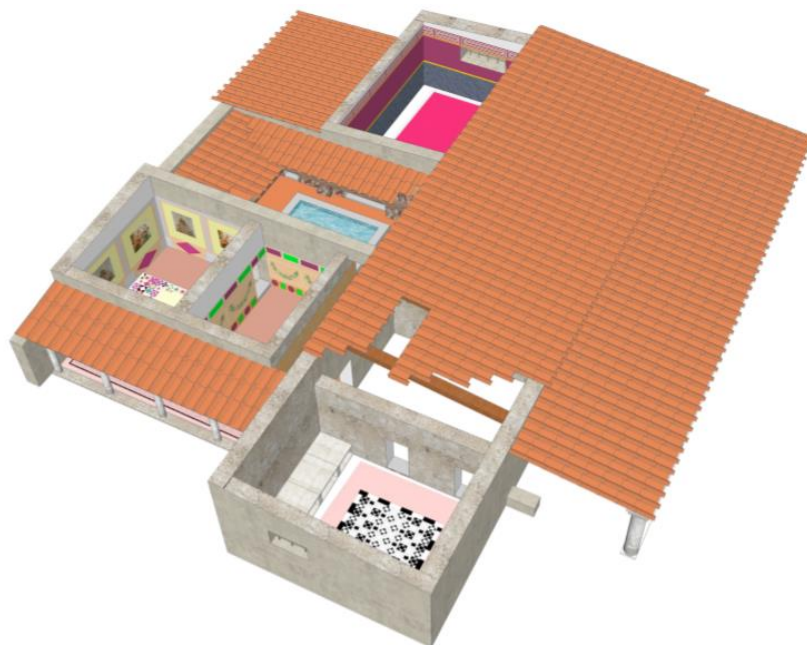
Imatge 11 Planta de Pla de l'Horta (PALAHÍ, NOLLA, VIVÓ 2016)

Finalment, hi ha algunes construccions posteriors després del possible abandonament de la vil·la al segle V. Algunes d'aquestes es daten en els segles VIII-IX de la nostra era.

Com podem veure, la vil·la del Pla de l'Horta es va situar a prop de la Via Augusta, en un petit turó, on els usuaris d'aquesta la podien veure en tot el seu esplendor quan s'acostaven o sortien de *Gerunda*. La riquesa de la vil·la (tal com passa en altres exemples, com a Can Pau Birol) ve donada per el fet d'estar a prop de la ciutat romana, doncs aquest edifici seria propietat d'un home pròsper, habitant de *Gerunda* i que hauria volgut construir la seva residència en un espai fèril i ben comunicat (PALAHÍ, NOLLA, VIVÓ 2016).

Imatge 12 Foto aèria del jaciment (PALAHÍ, NOLLA, VIVÓ 2016)

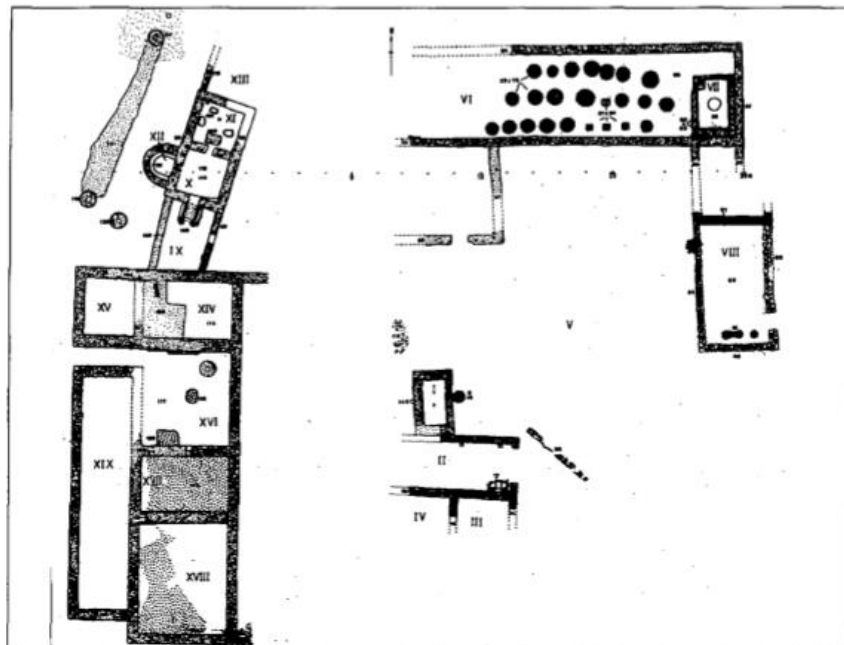

Imatge 13 Restitució de la vil·la (PALAHÍ, NOLLA, VIVÓ 2016)

2.1.7. Font del Vilar

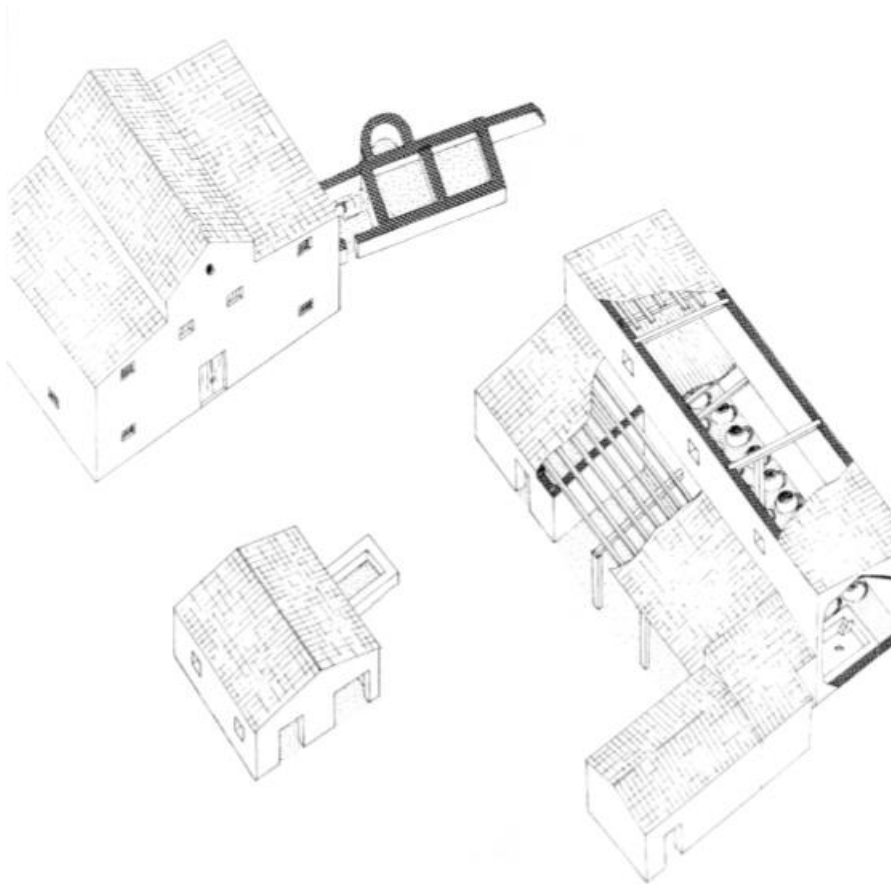
A tocar de la carretera que porta a Besalú des de Figueres, la qual podria seguir algun dels trams de l'antiga Via del Capsacosta, o *Via Annia*, a la riba dreta del Manol i en plena plana empordanesa, trobem la urbanització de la Font del Vilar. Aquí hom i descobrí una vil·la romana, la qual fou excavada de forma preventiva els anys 1982, 1992-93 i finalment el 2002.

S'hi recuperà material baix-republicà. Es va proposar un cronologia dels segles II-I aC. El fet de no haver estat excavada mai en la seva totalitat i és molt complicat poder interpretar amb claredat les restes trobades, tot i això, estariem davant d'una possible vil·la rural situada en un indret fèrtil, on s'hi podia cultivar, amb aigua a prop i accés fàcil a les vies de comunicació (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

2. Planta general de la vil·la amb les estructures aparegudes als dos sectors.

Imatge 14 Planta general de la vil·la (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010)

Imatge 15 Restitució de la vil·la (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010)

2.2. Altres Establiments

2.2.1. Casa del Racó

Situat sota la muntanya de Sant Julià de Ramis, quasi en contacte amb la plana, trobem aquest establiment rural o estació que caldria datar entre el segle I aC i el IV dC. Una primera fase constructiva ens mostra una estança rectangular, amb murs de pedra lligada amb fang. En el seu interior hi havia material ceràmic republicà, com campaniana B o ceràmica grisa emporitana. Segurament la seva construcció aniria lligada amb l'abandonament de l'assentament de **Kerunta* i la posterior reorganització del territori.

Més tard, al segle I, es construí un altre establiment rural el qual constava de diverses habitacions comunicades a través d'un pati. Cal dir, que el camí principal de la Via Augusta passava a prop d'aquest establiment (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

2.2.2. La Creu de Fellines

Situat en un terreny de petits turons, prop de la riera de Cinyana i de l'antiga Via d'Hèracles, trobem aquest establiment, el qual consta d'una estructura rectangular d'uns 5 metres d'amplada per 8 metres de llarg. Constava de quatre estances, totes elles cobertes amb bigues de fusta i branques que sostenien el sostre de fang i palla, el qual fou trobat dins el propi edifici. A l'interior hi havia una gran quantitat de ceràmica grisa de la costa catalana i alguna importació.

A prop d'aquest establiment, s'explorà un edifici rectangular que podria ser qualificat com un abocador. Tot i no haver-hi indicis d'un forn de terrissa, possiblement estariem parlant d'un indret de producció o emmagatzematge de ceràmica grisa de la costa catalana. El fet de no trobar cap forn, fa pensar que més aviat estariem parlant d'un magatzem, fet que permetria veure la distribució dels productes, doncs l'espai es troba situat al costat d'una gran via de comunicació per poder comercialitzar el producte per terra. Caldria datar-lo entre els segles II i I aC (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

2.2.3. La Plana

Al sud del nucli de Viladasens, en un turó i a prop de la Via Augusta, es troba aquest establiment de caire allargat i caldria donar els seus orígens al segle II aC. però amb un ús d'uns sis o set segles. A l'interior s'hi trobaren grans quantitats de restes ceràmiques i alguns fragments de molí. Possiblement caldria posar-lo en relació amb la *mansio* de *Cinniana*, la qual es trobaria a Cervià de Ter, no molt lluny d'aquest establiment. La seva estructura podria donar a entendre que es tractaria d'un espai de corrals o un gran recinte tancat, és a dir, una possible *mutatio*, tot i que la seva funció encara es desconeix (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

2.2.4. La Bomba

Jaciment situat al nord de Vilacolum, a poc més d'un quilòmetre, conté restes estructurals d'un petit edifici i gran quantitat de ceràmica. El material ceràmic trobat, va fer proposar dues dates cronològiques. La primera fase ocupacional hauria tingut lloc al segle II aC, i més endavant, amb un tal cronològic clar, hi hauria hagut una segona fase d'ocupació, ja en època de Claudi I. Podríem estar parlant d'un petit establiment situat en la zona per on passava el Camí Vell d'Empúries, el qual arribava fins la *mansio* de *Iuncaria* (NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

2.3. **Altres qüestions**

2.3.1. Restes de la zona de Bàscara

A Orriols, al terme municipal de Bàscara, Folch i Gibert hi trobaren restes d'estacions indeterminades d'època baixrepublicana. Les troballes consisteixen bàsicament en

materials trobats durant unes prospeccions que es dugueren a dos indrets. Un és el Mas Garrigàs, el qual està situat a uns 100 metres al sud d'Orriols, l'altre és el Mas Sales, situat al sud-est d'Orriols, entre els termes municipals de Bàscara i Viladasens (FOLCH, GIBERT 2006).

2.3.2. Restes de la zona de Saus, Camallera i Llampaies

Diverses restes d'estacions indeterminades es posaren el descobert degut als treballs agrícoles o a prospeccions. El Camp del Bosquet, prop de Lluena i en la zona on hi hauria l'antic estany de Camallera, s'hi trobaren restes materials i dipòsits amb un cronologia que es mou entre el segle II aC i el segle I aC (CASAS 1980a, 1980b; NOLLA, CASAS 1984).

Pel que fa al Camp d'en Dalmau, estariem parlant d'un petit establiment rural, tot i que no és possible saber-ne una cronologia exacta, hom el posa el compara amb el Camp del Bosquet (NOLLA, CASAS 1984).

Finalment, cal esmentar la petita vil·la de Lluena, descoberta duran la segon dècada del segle XX durant les obres de la carretera de Camallera a Vilopriu. Les restes materials obtingudes van donar una cronologia que es situava al segle I aC (NOLLA, CASAS 1984).

2.4. Conclusions

L'estudi de diverses vil·les situades prop de les vies de comunicació ens ha permès veure per on podrien passar els camins secundaris, aquells que des de la Via Augusta s'endinsaven cap a l'interior o cap a la costa, i també es pot saber el paper que podien tenir aquests establiments respecte a les vies.

Es pot observar com la distribució de les vil·les, la majoria d'elles situades en camins secundaris, excepte Pla de l'Horta, permet un moviment del comerç ràpid cap a les zones on es vulgui enviar el producte. El fet de no estar situades en la branca principal de la via ens diu que moltes d'aquestes vil·les foren fundades en el moment de reorganització del territori per part de la República Romana, i ja durant l'Imperi, aquestes van entrar en el seu moment d'esplendor, quan les rutes eren segures i permetien un ràpid moviment de mercaderies cap a les ciutats, ja fos Empúries o *Gerunda*.

Com s'ha pogut veure en els dos últims punts d'aquest apartat, trobem una sèrie d'establiments i restes les quals es podrien relacionar, per cronologia, tant amb la Via Augusta com amb el camí anterior a aquesta, és a dir, la Via Heràclea. Cal dir però, pel que fa a la Casa del Racó, aquest establiment sí que va lligat directament amb la Via Augusta. Els altres, és a dir, la Creu de Fellines i la Plana, per la seva situació a tocar de la branca occidental de la via, la que sortiria de *Iuncaria* i aniria fins *Cinniana* travessant el Fluvià pel pont de Bàscara, poden estar relacionats amb els dos camins, i ens indicarien una zona de pas més exacta de dites vies. De la mateixa manera es poden interpretar les restes de Mas Garrigàs i Mas Sales i del Camp del Bosquet, Camp d'en Dalmau i Lluena. Pel que fa a la Bomba, aquest jaciment aniria relacionat amb l'antic Camí d'Empúries.

Tindríem doncs un mapa bastant complet de diversos establiments o petits assentaments que estarien situats entorn de la xarxa de camins i que ens donen una visió més completa d'aquesta.

3. La defensa de la via: ciutats, fortificacions i torres de guaita

Les vies, com a eixos vertebradors d'un territori, havien d'estar controlades i defensades en certs emplaçaments estratègics, ja que si un enemic pretenia dur a terme un atac, arribaria sens dubte utilitzant les vies de comunicació. Dit això, doncs, les diferents restes i estructures estudiades, i posades en relació, ens permeten veure una sèrie de sistemes defensius relacionats amb la Via Augusta, sobretot durant el baix imperi i l'antiguitat tardana (NOLLA 2014). Es tracta de torres i castells els quals havien de protegir l'espai fronterer entre la província *Narbonensis* i la *Tarraconensis* fins a la ciutat de *Gerunda*. En aquest espai parlarem de diferents estructures defensives, és a dir, torres i castells, però també d'una estació, una *mansio*, que tot i no tenir un aspecte defensiu, creiem que és d'un gran interès, doncs ens servirà per posar-la en relació amb les estructures del nord dels Pirineus.

3.1. *Mansiones*, ciutats i fortificacions

3.1.1 *Ad Centuriones*

Ad Centuriones és una estació de parada – és a dir, una *mansio* o *mutatio* – situada a la Via Domícia, al nord dels Pirineus, la trobem a unes 5 milles dels Trofeus de Pompeu, i que apareix en dues fonts antigues. La trobem a l'Itinerari d'Antoni, amb el nom d'*Ad Centuriones*, i a la Taula de Peutinger, amb el nom d'*Ad Centenarium*. (AMICH 2006)

La primera font situa aquesta estació a unes 20 milles al sud de *Ruscione*, mentre que la segona, indica que es trobaria a 12 milles d'*Illiberre*. Actualment no es troba, en la toponímia, restes del nom de la *mansio*, tot i això, *Centuriones* i *Centenarium* indiquen la presència d'una guarnició, tot i que sembla que no estaria situada en aquesta estació, tal i com indicaria el mot *ad*, el qual vol dir “cap a” o “a prop de”. Segurament estariem parlant de que la possible guarnició es trobaria a les *Clausurae*, situades a només 3.5 quilòmetres de la *mansio* de *Summum Pyrenaeum* (CASTELLVI 1997), tot i que no em de deixar de banda la possibilitat, encara que poc plausible, de que *Ad Centuriones* faci referència a les Cluses, això indicaria que les fortificacions van sorgir d'aquesta estació ja existent (CASTELLVI 1997)

Ja al segle XIX, es creia que l'església preromana de Sant Martí de Fenollar* es trobava a sobre de l'emplaçament on hi podria haver les restes d'*Ad Centuriones*, atès que la distància indicada per les fonts antigues, de 5 milles, és a dir, uns 7,5 quilòmetres respecte els Trofeus de Pompeu, marquen el lloc com un dels possibles emplaçaments per l'estació, camí de *Ruscino* o *Illiberre*. Aquesta hipòtesi es plausible gràcies a diferents notes carolíngies, les quals situen l'església sobre el camí que portava cap a les Cluses. (CASTELLVI 1997)

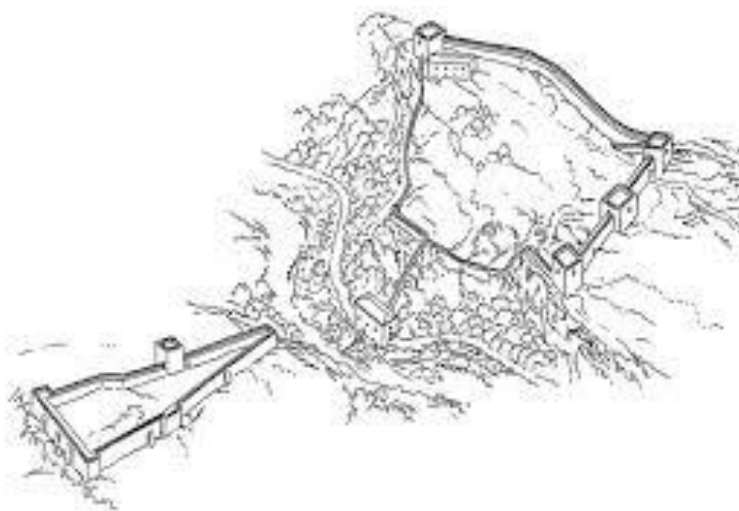
Entre els anys 1830 i 1870, diversos estudiosos francesos, com Jaubert de Réart, Henry i Ménétrier, van trobar restes a l'esmentada església o a tocar d'aquesta. Jaubert, l'any 1834, trobà monedes, i les classificà com a celtiberes, i restes de *tegulae*. El 1842, Henry esmenta que també hi havia algunes monedes romanes, mentre que Ménétrier, diu d'haver

trobat, a uns 100 metres al nord de l'església, a Mahut, les traces d'una via pavimentada. (JAUBER DE RÉART, 1834; HENRY, 1820; MÉNÉTRIER, 1870)

Un segle més tard s'hi van dur a terme prospeccions que van donar a llum diversos resultats. Es varen trobar nombroses restes de *tegulae*, materials d'època republicana i també alt-imperials. Es trobaren, també, fragments de murs i un nivell d'ocupació que contenia àmfores republicanes, *dolia* i teules. També es trobaren nivells medievals corresponents a la estructura de la *cella* dels tombants del segle IX. Cal remarcar que en aquest mateix espai del segle IX si trobaren restes de ceràmica sigil·lada sud-gàl·lica o africana de cuina. Un cop estudiades totes aquestes restes, observariem que hi ha la presència d'un habitat, o varis, i que podria haver estat actiu entre els finals de la república i l'alt imperi, arribant, fins i tot, al baix imperi. (CASTELLVÍ 1997)

3.1.2. Les Clausurae

Els Pirineus orientals han estat, des de temps immemorials, una frontera natural i un espai de pas, i on ja en temps antics s'hi construïren fortificacions arreu de la carena. Des del massís de l'Albera al Coll de Panissars, hom hi pot trobar restes d'antigues fortificacions, des de l'edat antiga fins a èpoques més recents. Quan es parla dels *Claustra Pyrenaei*, possiblement no només es parlés de les Cluses, és a dir, les *Clausurae*, sinó que es podria està parlant de les diverses fortificacions que trobaríem a la zona oriental dels Pirineus. Ara bé, aquí, parlarem únicament de les Cluses, situades al nord-est dels Pirineus, entre *Ad Centuriones*, al nord, i *Summum Pyrenaeum*, més al sud, i construïdes damunt la *Via Domitia*, conegut amb el nom de Camí Francès durant l'època medieval. Tot i que no hi ha cap dubte del seu origen romà, parlem de l'època Visigoda i de l'edat mitjana perquè les Cluses apareixen esmentades en la *Historia Wambae Regis* de Julià de Toledo, del segle VII i en un itinerari del segle IX (CASTELLVÍ 1997).

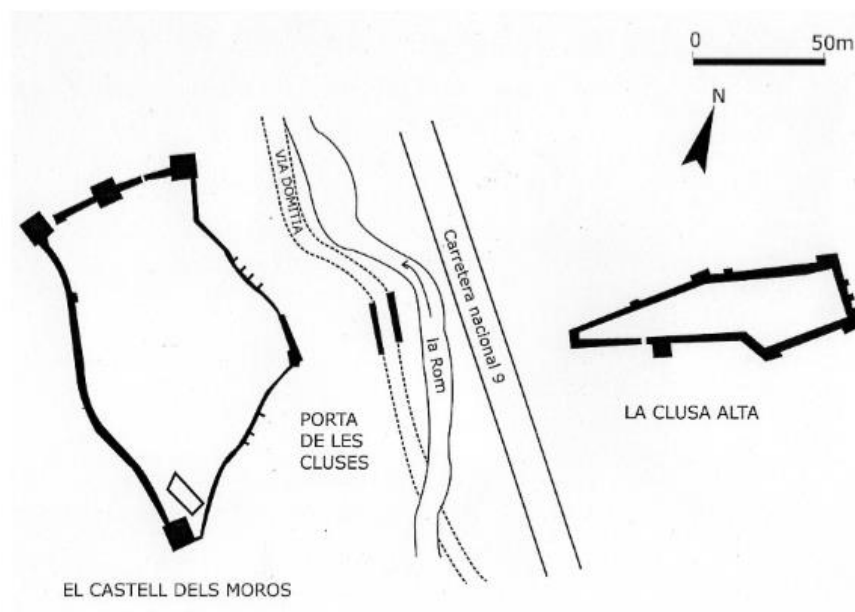

Imatge 16 Vista aèria de la situació de les Clausurae i la via, la qual passa entremig de les dues fortificacions (CASTELLVÍ 1997)

Les *Clausurae* s'identifiquen com a dues fortaleeses romanes, situades a una banda i altra de la *Via Domitia* i d'un petit riu anomenat Roma, controlant el pas de la província *Narbonensis* cap a la *Tarraconensis*. Ambdues fortificacions, de fàcil defensa, de construcció notable i amb la vista posada al nord per tal de poder defensar Hispània. A la riba dreta hom hi localitza el fort de La Clusa Alta, mentre que a la riba esquerra, hi trobem l'anomenat Castell dels Moros.

El primer de tots, és a dir, la Clusa Alta, és una estructura de tipus poligonal, amb una llargada de 110 m, mentre que l'amplada es va reduint a mesura que s'avança cap a la zona oest, és a dir, la part oriental de la fortificació té uns 25 m a l'est, i uns 6 m a l'oest. Avui en dia només s'hi accedeix per una entrada que trobem al mur que hi ha més al sud, tot i que originalment s'hi entrava des d'un camí situat a llevant del castell, el qual es separava de la via principal. És una obra solida i potent de gran eficàcia i que presenta un bon estat de conservació, els murs arriben, en algunes parts, a tenir uns 4 m d'altura i 10 peus d'ample (2'90 m). Són d'*opus caementicium*. L'obra fou construïda directament al damunt de la roca i dividida en diverses terrasses per tal de superar els diferents desnivells. Trobem contraforts a llevant i al nord, i una torre poderosa, també al nord.

El segon, el Castell dels Moros, és un quadrilàter irregular, com un trapezi de grans dimensions, orientat de nord a sud. Té una llargada d'uns 137 m i una amplada de 71 m a la cara nord ocupant gairebé una hectàrea del terreny i modificat per un gran desnivell de 40 m entre el mur est i el mur oest provocat per l'orografia del lloc, el qual era salvat a través de diverses escales. Al llarg de la muralla nord, hi trobem tres torres de planta quadrada, una de les quals està en una posició central i les altres dues en posició angular. Estaven comunicades per un camí de ronda i la més oriental resguarda una cisterna en el seu interior. A la cara sud hi ha una altre torre, també de planta quadrada, des d'on es domina el castell i el territori. Pel que fa a les portes, en trobem dues entre les torres. Trobem la presència de contraforts en els laterals sud i est del *castellum*. A l'interior s'hi localitza una construcció d'uns 17 m de llarg per 7 m d'ample i que avui en dia encara no sabem quina funció podria haver tingut. (CASTELLVI 1997, NOLLA 2014)

Imatge 17 Situació de les Clausurae en relació amb les actuals vies de comunicació (NOLLA 2014))

Finalment, caldria fer especial menció a una porta construïda damunt la via i a les construccions que completaven el conjunt defensiu. Trobem un edifici d'uns 10 m llarg i uns 5 m d'ample, que es coneix com a Porta de les Cluses, i que podria ser, molt possiblement, una espècies de peatge o *portorium* on s'hi cobraria un import anomenat "quarantè dels gals". (CASTELLVI 1997) Es conserven dos murs sòlids, paral·lels fets d'*opus caementicium*. El mur que es troba a llevant està per sobre del pas de circulació i s'hi observem un orificis quadrangulars, on possiblement hi haurien anat col·locades unes bigues de fusta que servirien per aguantar un pis superior i que amb unes escales connectaria amb el Castell del Moros. Cal remarcar que molta de la pedra sorrenca utilitzada a les *clausurae* prové dels Trofeus de Pompeu, ja que algunes conserven els encaixos que els hi feren per al seu ús original. (NOLLA 2014).

Pel que fa a la datació, almenys el Castell dels Moros i la Porta podrien ser identificats com a estructures construïdes a partir de mitjan segle IV aprofitant els materials del coll de Panissars, aleshores ja en ruïnes. (CASTELLVI 1991, 1997, NOLLA 2014) Altrament, també s'ha proposat una data més precisa, que seria la dels anys 352-353, moment en que Constanci II tanca Hispània a Magnenci. (DEMOUGEOT 1974).

3.1.3. Mas Gusó

El jaciment es troba a mig camí entre Albons i Belcaire d'Empordà, en un petit turó al mig de la plana al·luvial del Ter. Fou descobert a mitjans anys 70 degut a unes obres d'un rec i es va dur a terme un sondeig durant l'any 1987. El 1995 es tornà a excavar ininterrompudament fins l'any 1999, quan es va treballar a la zona est del jaciment i un sector de la part oest, allà on s'havia fet el sondeig l'any 1987. El 2008 es van reiniciar

els treballs de recerca. Es varen trobar restes d'una ocupació durant el Neolític Final o ja en el Calcolític amb material semblants als identificats al jaciment de Les Corts, al sud d'Empúries. Després d'aquesta ocupació, hi ha un salt en el temps fins que arribem a una ocupació del segle VIII aC i una altre del segle VI aC. Des d'aquest moment, no hi ha cap interrupció fins al segle III dC, quan l'espai fou abandonat definitivament (CASAS 1988-1989; CASAS 2010a; CASAS, SOLER 2004).

Les restes del primer edifici d'època romana de Mas Gusó són de difícil interpretar, doncs han desaparegut o foren reaprofitades durant la remodelació que aquesta va patir. La construcció inicial estava obrada amb pedres lligades amb fang, tenia murs de tàpia o tovot i els sòls eren de terra compactada. Aquest edifici s'adapta ja als desnivells del terreny, tal i com es veurà en les restes posteriors. Pocs anys més tard l'estructura de l'establiment fou remodelada per complet. Es creà una planta quadrangular, itàlica, de 36 metres per 40 metres, més extensa que l'anterior i estava organitzada entorn d'un pati central. En els costats nord, est i oest hi havia cambres. Sembla ser que l'edifici barrejava tradicions constructives indígenes i itàliques. Aquesta reforma significà una millora important en l'edifici, el qual va mantenir la seva funció original. Més tard es va crear una nova ala meridional que va actuar com a façana i que tenia un porticat entorn del pati. Aquest edifici va perdurà intacte fins a la fi del segle II, quan s'hi afegiren uns banys de petites dimensions i un gran forn domèstic, així com alguna estructura menor. La porta d'entrada la trobem al mig de la nova façana meridional, i era una obra monumentalitzada. La presència de dues columnes permet intuir un pòrtic amb frontó, que donava accés al *fauces* i al pati central. Aquest era porticat, doncs es conserven restes de columnes. Finalment, es pot afirmar que l'alçada de l'ala nord, és a dir, el cos principal, sostindria dos pisos, mentre que la resta, un. El sostre seria a dues vessants. Al final del segle s'hi construï un edifici de banys i un *caldarium*, una sala amb hipocaust i també unes latrines, tot al costat nord-oest de l'edifici. Les latrines foren eliminades no gaire més tard degut a una petita remodelació. Al costat des banys s'hi trobà un gran forn de pa i una cambra al costat de migdia. També es pot deduir l'existència d'un tancat a cel obert a ponent (CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2015).

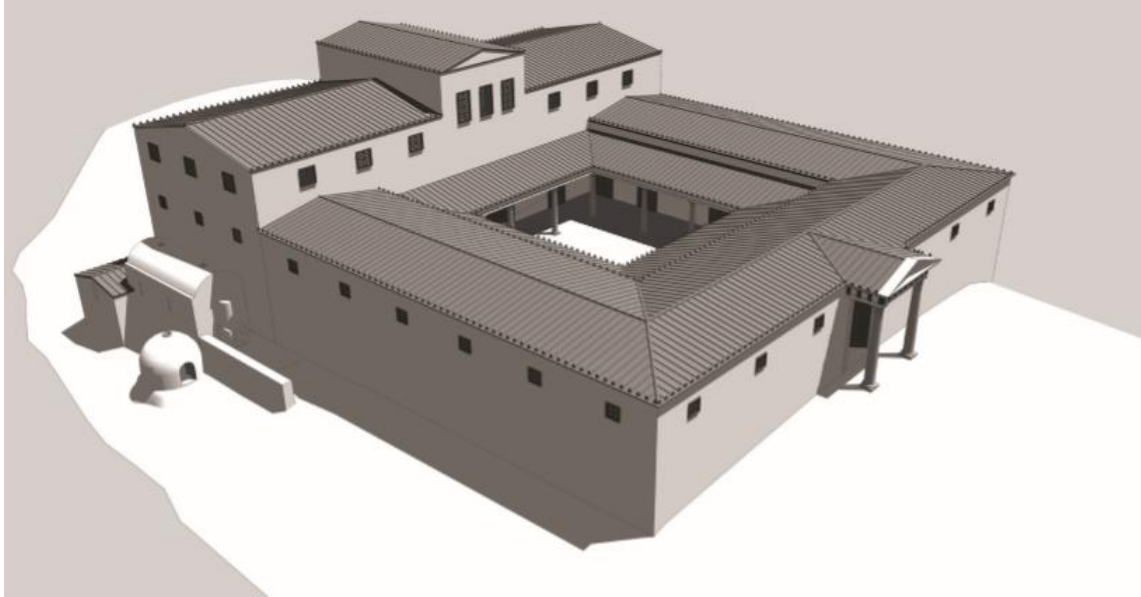

Imatge 18 Planta Mas Gusó (CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2015)

En un primer moment les restes foren interpretades com les ruïnes d'una vil·la romana, però les excavacions i estudis posteriors van fer pensar que estariem parlant d'un possible *praesidium* o *praetorium* on hi hauria hagut una petita guarnició militar i que al final de la seva vida hauria funcionat com a *statio*. En primer lloc, la cronologia no acaba de lligar amb la fundació d'una vil·la *ex nouo*, doncs era massa primerenca (140-120 aC) com per relacionar-la amb la reorganització del territori a partir de l'any 100 aC. En segon lloc, tampoc es podia explicar de forma convincent l'ús d'*opus incertum*, el qual s'utilitzava en edificis de caire públics, en una construcció privada. La planta també comportava problemes d'interpretació, sent totalment regular, no presenta cap mena d'edifici associat al que seria a un establiment rural. Altrament, la ja esmentada porta monumental s'allunyava dels paradigmes coneguts, doncs en una vil·la, de caire agrícola, els accessos solien ser molt més còmodes i senzills.

El fet de que estariem parlant d'un edifici de tipus militar lligaria bé amb la xarxa de comunicacions que es bastí en el territori després de la conquesta d'Hispania. Aquest edifici, elevat i situat vora el Camí d'Empúries, permetia un control constant de la zona,

permetent fer sortides a la guarnició si fos necessari, per exemple, per controlar el bandidatge. Finalment, s'hauria de posar en relació amb les torres de guaita de Puig d'Àlia, a Amer, o amb Castell Falgàs, a Beuda, ja que aquestes controlaven la Via Augusta, mentre que l'establiment de Mas Gusó permetria controlar els camins secundaris provinents d'Empúries i que s'endinsarien cap a l'interior (CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2015; CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2016; CASAS, NOLLA, SOLER 2018).

Imatge 19 Restitucions de Mas Gusó (CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2015)

Imatge 20 Restitucions Mas Gusó (CASAS, NOLLA, PALAHÍ, VIVÓ & SOLER 2015)

3.1.4. El Castellum de Sant Julià de Ramis

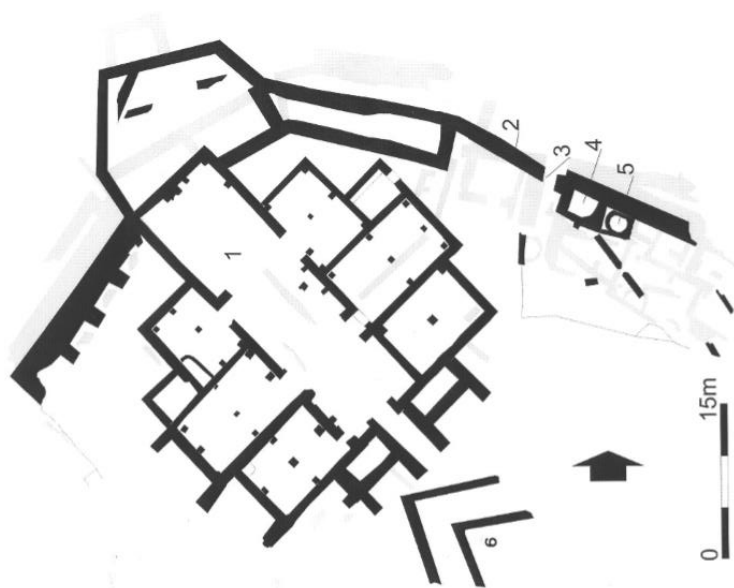
Jaciment situat sobre la muntanya de Sant Julià de Ramis, domina de forma excepcional la plana que l'envolta i el Congost del riu Ter. És en aquest punt on tots els camins, des dels més antics fins a l'actual N-2, han tingut pas per arribar fins a Girona. La situació fa que el *Castellum* sigui un lloc estratègic des d'on no només es controla el territori, sinó també els camins. Per començar, cal esmentar que hi trobem un jaciment del paleolític inferior, tot i que la gran ocupació de la muntanya comença a finals del segle VI aC, amb la construcció i consolidació de l'*oppidum* ibèric de **Kerunta*, ocupat fins el segle I aC, quan fou traslladat a la ciutat de *Gerunda*, amb alguna ocupació de poca importància de manera puntual. Va ser en el segle IV quan els romans construïren el *castellum*. La fortalesa serví per controlar el territori septentrional de *Gerunda*, així com també controlar visualment el nord del territori, possiblement establint connexions amb altres llocs de control, tal i com s'ha comentat en altres punts d'aquest apartat. Els romans van saber aprofitar les condicions que oferia la muntanya i van aprofitar les antigues muralles

tardo-republicanes de l'*oppidum*, les quals sembla que es conservaren en bon estat. La porta fou reconstruïda totalment, dotant-la de més amplada i altura per permetre una bona fluïdesa en l'entrada de carruatges i tropes. El camí quedava a la dreta de l'atacant, fent així més fàcil la defensa de la porta des de les muralles. També, al costat d'aquesta, hi havia una torre interior quadrangular.

La part interior més pròxima a la porta tingué dues construccions. L'edifici I es coneix totalment gràcies a les excavacions arqueològiques i al seu bon estat de conservació, contràriament a l'edifici II, el qual no es conserva en la seva totalitat, ja que sembla que fou arrasat i també es veu com una part d'aquest s'esfondrà a causa d'uns desprendiments de la muntanya. Pel que fa la construcció, són estructures molt semblants, amb pedres petites i irregulars amb els fonaments sobre la pròpia roca. Algunes parts tenen murs que arriben fins la terrassa inferior degut al desnivell del terreny. També hi ha la presència d'alguns contraforts per estabilitzar la construcció. S'ha trobat, també, pedra sorrenca provinent del temple tardo-republicà que fou aixecat a la part central de l'antic *oppidum* ibèric.

L'edifici I té una orientació est-oest. Consta d'una gran nau central rectangular amb habitacions als laterals. Una porta centrada al mur oriental donava accés a la plaça que estava a l'accés principal de la fortificació. La nau central quedava més elevada que els laterals gràcies a uns pilars, i tot l'edifici tenia un teulat a dues vessants sobre bigues de fusta. Totes les sales, excepte dues que s'hi entrava des de l'exterior, estaven comunicades a través de la plaça central. Aquestes dues sales exterior possiblement fossin uns *horrea*.

Al davant, hi trobem l'edifici II. Es va disposar en relació a l'edifici I i adaptant-se al terreny. Del que es conserva, tenim una planta quadrangular amb un passadís exterior i un espai central. No es sap quina podria ser la seva funció principal.

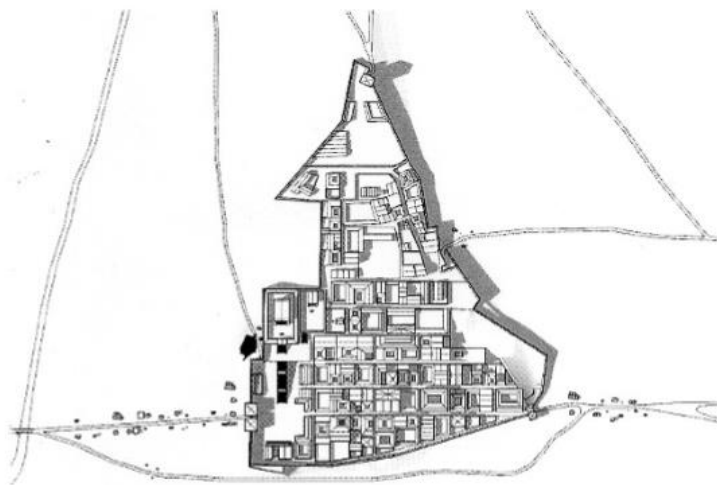
Imatge 21 Planta del Castellum de Sant Julià de Ramis (NOLLA 2014)

Ben entrada l'època visigoda el castell fou reformat, tot i que no hi entrarem en detalls, ens serveix per veure l'enorme importància de la situació del lloc pel que fa al control del territori. La construcció del *castellum* durant la segona meitat del segle IV, moment en què apareixen les *clausurae*, ens permet veure l'existència d'un sistema defensiu que protegia les vies de comunicació. La muntanya de Sant Julià de Ramis era un indret difícil de prendre en cas que d'una ofensiva enemiga, mentre que permetia mantenir tropes al seu interior per tal de controlar el territori. Així doncs, tornant a lo esmentat anteriorment de l'època visigoda, és lògic que aquests aprofitessin els sistemes de control romans per tal de poder controlar l'antiga Via Augusta que mantenia la Septimània dintre del regne visigot (NOLLA 2014).

3.1.5. La Ciutat de Gerunda i les seves muralles

Gerunda, nascuda en la tercera dècada del segle I aC, dominà el pas de la Via Heràclea i posteriorment el de la Via Augusta durant molts segles. La seva posició permet un domini complet del territori i dels camins, i que obligava als usuaris d'aquests a circular per l'interior de les muralles. Lògicament, la ciutat fou envoltada per unes grans muralles, construïda en *opus siliceum* en grans blocs de pedra nummulítica local.

Les muralles fundacionals varen ser substituïdes durant la tetrarquia, als voltants del 300. Es coneix que els murs antics foren aprofitats al màxim i que les noves muralles no modificaren la superfície de la ciutat. Les noves muralles eren de pedra sorrenca local, provinents del *suburbium* nord-occidental, a tocar del riu Ter. Les muralles tenien una amplada de 2 metres i tenien torres de planta quadrangular, poderoses, per tal de defensar les portes d'entrada a la ciutat. La porta del Fòrum fou reformada al voltant de l'any 400. Les excavacions arqueològiques van permetre datar les noves defenses. Probablement la *Res Publica Gerundensium* es fes càrrec de l'obra (NOLLA 2014).

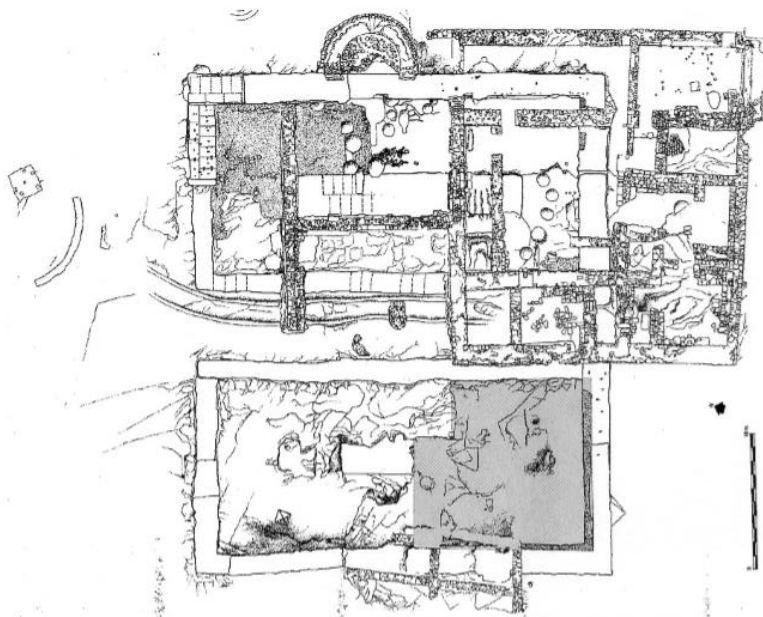
Imatge 22 Planta de Gerunda (NOLLA 2014)

3.2. Torres de Guaita i Fars

3.2.1. La Torre de Panissars

El coll de Panissars, frontera natural entre dues províncies, permet tenir una visió i control sobre dues extenses planes, al sud la de l'Empordà, al nord la del Rosselló. No és d'estranyar, doncs, que en un punt tant estratègic si succeïssin una sèrie de construccions al llarg del temps, com els Trofeus de Pompeu, la *Mansió de Summum Pyrenaeum*, la torre de Panissars o el priorat de Santa Maria de Panissars.

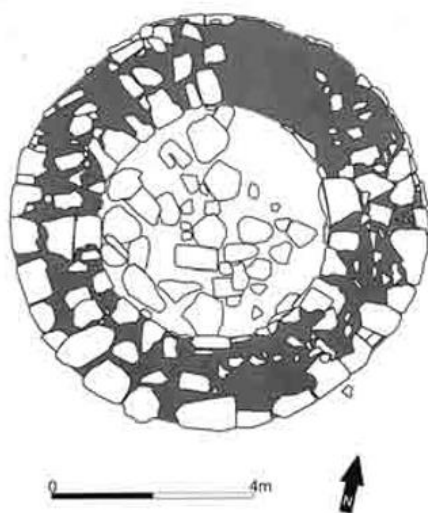
Com sabem, les fortificacions de la Clusa Alta i el Castell dels Moros, miraven cap al nord, per tant, hi havia d'haver un punt de connexió entre aquestes, i el sud, és a dir la plana de l'Empordà. Tal connexió es va trobar al coll de Panissars, sobre les ruïnes dels Trofeus de Pompeu. Fou gràcies a les excavacions a Santa Maria de Panissars quan es va descobrir una estructura, poc conservada i que estaria relacionada amb el desmantellament dels Trofeus Pompeians, és a dir, a partir de la primera meitat del segle IV (Nolla 2014). Les restes es troben a la part meridional dels trofeus i es tracta d'uns vestigis de murs d'*opus incertum* que reposen sobre la roca. L'edifici que es pot observar té una planta quadrangular, d'uns 12 m d'est a oest i una mica menys, uns 11 m, de nord a sud. Possiblement un mur dividís la torre interiorment d'est a oest. Es creu que la torre tindria una altura d'entre 10 i 12 m, essent un edifici senzill, amb els murs superiors de tàpia, amb terrassa, o en cas que no fos així, una coberta a dos aigües, o a quatre. Hi ha una mur exterior, el qual podria fer pensar en l'existència d'una escala adossada, i per l'interior una escala de mà solucionaria el problema de pujar al pis superior. Des d'aquest punt es tenia un control excepcional de la zona, des de les *Clausurae* fins i tot, si el dia acompanyava, Sant Julià de Ramis, controlant l'espai intermedi de la plana de l'Empordà (NOLLA 2014).

Imatge 23 Planta del conjunt arqueològic de Panissars. En gris es marca la posició de la torre (NOLLA 2014)

3.2.2. La Torre de Castell Falgars

La Torre de Castell Falgars, també anomenada Torre del Far, es troba situada a Beuda, a la muntanya de la Mare de Déu del Mont, a l'extrem oriental, des d'on es controla l'Empordà, veient les Alberes al nord i el Congost del Ter al sud, tenint entremig la vall baixa del Fluvià i el camí que porta cap a la Garrotxa, i a l'est el mar. És una estructura de planta circular, amb un diàmetre exterior que ronda els 8 metres i l'interior que ronda els 4 metres. Això ens permet veure la gran amplitud que té el mur de l'edifici. Està feta amb carreus poligonals i *opus siliceum* col·locats en sec. La seva situació privilegiada permet una ràpida propagació de notícies o informació a través de senyals lluminoses o de fum. Diversos autors n'han proposat una cronologia baix-republicana (segles II-I aC.), com també un control militar de la zona per tal de controlar les rutes que entraven i sortien a la Garrotxa, d'on venien uns importants recursos econòmics, com excedents agrícoles o productes originats gràcies a l'explotació minera que hi havia al Pirineu i Prepirineu, doncs on hi ha la torre hi havia un dels trams de la Via del Capsacosta. Altres autors n'han proposat una d'època emiral, formant part d'un sistema de comunicacions dels primers anys de la conquesta omeia. No seria estrany, doncs la seva situació fa que sigui un lloc perfecte per el control del territori just després d'haver-lo ocupat. Les dues cronologies són acceptables, ja que les excavacions van trobar ceràmiques republicanes, i amb l'anàlisi del morter, es va confirmar el seu origen baix-republicà. També es trobaren monedes, uns tres antoninians, dos de Claudi II i un de Gal·liè, que permeten dir que la torre (o *turris*), fou reocupada durant els anys 60 del segle III i potser una mica més endavant, ja que hi ha una estància quadrangular de la qual no en sabem la funció. L'ocupació aniria en relació amb l'entrada dels francs fins a Tàrraco. Aquest breu període d'ocupació ens permet pensar que hi hauria altres torres, a nord i sud d'aquesta, i que formarien una línia de comunicació per tal d'informar de manera ràpida i eficaç a qui havia de prendre decisions de forma ràpida i precisa. Podria ser que els àrabs aprofitessin més endavant aquesta línia ja establerta (CASTANYER, TREMOLEDA, 2000; NOLLA, PALAHÍ, VIVO, 2010; NOLLA 2014).

Imatge 24 Planta de la torre (NOLLA, PALAHÍ, VIVO, 2010)

3.2.3. Puig d'Àlia

Es tracta d'un edifici situat en el terme municipal d'Amer, és una torre de planta quadrangular, ben posicionada en el territori per dominar un territori extens, des de la vall del Ter fins els camins més occidentals del territori dels indigets. Es tracta d'una obra de tipus ciclopi, és a dir, amb blocs de grans dimensions i col·locats en sec. Les investigacions han determinat que la pedra és local i les restes materials trobades confirmarien una cronologia baix-republicana. Tot i dominar un extens territori, el fet d'estar allunyada d'altres torres o enclavaments, fa pensar que es tractaria, més aviat, d'un punt d'enviament de notícies a través de l'ús del foc o de senyals lluminoses. (LLINÀS, MERINO, NOLLA, SAGRERA, SUREDA 1999; NOLLA, PALAHÍ, VIVO, 2010).

3.2.4. Torre de la Mora

Torre situada als primers contraforts del Montseny, a la localitat de Sant Feliu de Buixalleu, controla visualment els diferents accessos que podrien conduir cap a l'interior. La torre jugà un paper important durant l'època carolíngia i fou quan va esser destruïda. En aquest moment històric, la torre era d'*opus quadratum* i tàpia al damunt, hi havia a la part mitja un terra de fusta. De planta circular, té un diàmetre exterior d'un 9.5 m, mentre que a l'interior aquest no arriba als 6 m. Actualment hi ha dos teories pel que fa a la cronologia: la primera afirma que estariem parlant d'una torre baix republicana, possiblement edificada damunt mateix d'un *oppidum* i que més tard fou reutilitzada en època carolíngia. L'altre proposa una cronologia que començaria en època emiral, al voltant del segle VII, tot i això, cap de les dues propostes s'ha pogut confirmar encara. (NOLLA, PALAHÍ, VIVO, 2010)

3.2.5. Torre Desvern

Situada en un turó al sud-est del centre de Celrà, s'aixeca la torre Desvern, també anomenada Desbac. Gràcies a la seva posició es controla visualment la plana del Ter i la vall de Palagret.

Als voltants de la segona meitat del segle VII s'aixecà, en aquest indret, un establiment visigot, el qual contenia una *turris*. Dit establiment fou abandonat i arrasat posteriorment per la casa forta construïda durant el segle XII. Aquesta construcció és de planta oblonga amb un cos central rectangular. Orientada de nord a sud, té uns 9 metres de llarg i els seus murs voregen els 130 centímetres, de pedra unida amb morter de calç. La construcció aprofita l'orografia del terreny, ja què es sap que en èpoques antigues els desnivells a banda i banda de l'establiment eren molt més pronunciats i donaven un avantatge als defensors de la torre en cas d'un hipotètic atac.

Degut al grau d'arrasament que presenta la torre, es fa del tot impossible saber quants pisos podria haver tingut, o si tenia finestres i quin coronament hauria mostrat. Tampoc s'ha pogut trobar l'entrada a la planta baixa de la torre, tot i que si hi ha restes d'una

escala. Aquesta tant podia dur al pis superior com a la pròpia entrada. Tot i això, la construcció no anava sola. A la part nord-occidental, hi ha les restes d'una edificació quadrangular orientada des del nord-est cap al sud-oest. De la mateixa manera que amb la torre, es desconeix el funcionament d'aquest edifici.

El que si es pot afirmar és el fet de que la *turris* i el petit edifici adossat tenien un aspecte defensiu i de control del territori i que probablement, ja en època carolíngia, estigués arrasat, essent substituït per la casa forta. (CODINA, PALAHÍ, PRAT, SAGRERA, 2017)

3.2.6. Torre del Ginestar

Situada a uns 500 metres d'altitud, a Sant Miquel de Campmajor, sobre el mas de Can Ginestar i en una petita serra que dur el mateix nom, l'edifici domina la Vall del Ritort i de la Riera de Sant Miquel fins a Montfalgó. També controlava el vessant oriental fins a Porqueres i algun punt situat a l'oest de l'estany de Banyoles. Es podria datar en època republicana. (NOLLA, PALAHÍ, VIVO, 2010; CASTANYER, TREMOLEDA, 2000).

3.2.7. Torre del Puig Surís

Situada a la Serra de Sant Patllari, concretament a la vessant oriental. Es tracta d'una estructura mal conservada, però que se'n pot identificar una planta quadrada, amb un parament petit. Fins ara només s'ha proposat una cronologia republicana. Aquesta estructura permetia dominar la plana que hi ha a l'est d'aquesta, tot i que petita, formava un passadís entre Miànigues i Sant Patllari, zona explotada per la vil·la de Vilauba. Aquest espai conduïa fins a Banyoles. També et permetia controlar el pas que es dirigia cap a Rocacorba i el Pujarnol. (CASTANYER, TREMOLEDA, 2000).

3.3. **Altres qüestions**

Situat en un petit turó al bell mig de la plana empordanesa, trobem l'actual poble d'El Far d'Empordà. Des del centre de nucli es controla visualment un immens territori; s'observen els pirineus al nord, la Garrotxa a l'oest, al mar a l'Est i al sud el territori de les Gavarres. Per tant, veiem com visualment pot comunicar-se amb la Torre de Panissars, Castell Falgars, Empúries i fins i tot el *Castellum* de Sant Julià de Ramis. El seu control sobre les vies de comunicació també està clar. Tot i això, el topònim apareix esmentat per primer cop l'any 844 (MARTÍ, FOLCH, GIBERT 2007). La falta de proves arqueològiques i documentals no permet establir amb claredat el paper d'aquest nucli de població, però el topònim sembla indicar que hi hauria un far o torre de vigilància, almenys a partir del segle IX. Caldria veure si aquesta possible estructura, es remuntaria en una construcció més antiga. Els estudis de Martí, Folch i Gibert esmenta com la torre de Castell Falgars, formaria part d'una xarxa de comunicacions al sud dels Pirineus i que el seu satèl·lit seria El Far d'Empordà (MARTÍ, FOLCH, GIBERT 2007). Ara bé, això seria en època emiral o

comtal, i no en la cronologia republicana o imperial on podríem situar altres estructures esmentades anteriorment.

Cal comentar, també, la presència d'una torre a tocar de l'*oppidum* de La Palomera, a Mieres. Segons Riuró, aquesta estructura, anomenada Torre del Trepador, no formaria part de l'assentament indígena, sinó que són dos jaciment diferents. Caldria datar-la als voltants del segle II aC. (RIURÓ 1969, 1998; NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

Finalment, fora bo destacar la presència d'unes restes a Ventalló, en un indret anomenat La Vinya, les quals podrien pertànyer a una torre de comunicació i vigilància Tardo Republicana. L'edifici consta d'una plataforma artificial en un punt on domina els camins naturals provinent de l'est i el nord del territori i que s'endinsaven cap a l'interior. La torre, de tipus quadrangular, té uns 3.20 metres de costat i una part d'aquesta reposa sobre un mur d'anivellament que delimita, en certa manera, l'espai (NOLLA, CASAS 1984; CASAS, SOLER, TURON 2002; NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

3.4. Conclusions

Com s'ha pogut veure, tractar el tema de les torres de defensa pot resultar en una tasca complicada. Pel que fa la cronologia, no totes les estructures tenen una datació fàcil, podent començar aquesta en època baix republicana i arribant fins a època emiral, amb diverses fases d'ocupació i abandonament. Algunes no s'han pogut excavar encara, tot i que per el tipus de parament visible es poden arribar a datar. D'altres, tot i que han estat excavades, no poden ser datades amb total certesa. Està clar, però, que hi havia una xarxa de comunicació baix-republicana formada per les torres de Castell Falgars (anomenada també del Far), Puig d'Àlia i la Torre del Moro. Les dos primeres tindrien també un probable moment d'ocupació en època visigoda i emiral, juntament amb Torre Desvern i possiblement el Far d'Empordà.

D'altre banda, tindríem les Clausures, la Torre de Panissars i el *Castellum* de Sant Julià de Ramis en la xarxa de defensa, més que de comunicació, que es bastí a inicis del segle IV de la nostra era, moment en que apareixen altres sistemes defensius semblants a les altres províncies de l'imperi.

Altrament, hi ha tres torres que podrien formar part d'una xarxa de comunicació relacionada amb vies secundaries, com seria el cas de les Torres del Ginestar, Puig Surís i del Trepador, totes elles situades a prop del camí que aniria des de Banyoles fins les poblacions de Santa Pau i Olot.

Com s'ha vist, tot i que les cronologies podent variar o estendre durant diversos segles, doncs no es sap amb seguretat quan fou el moment d'abandonament i reocupació, o si el moment d'ocupació es perllongà durant el temps en algunes d'aquestes estructures, podem concloure que hi ha hagut, almenys, tres xarxes de comunicació i defensa diferents, cada un en cronologies diferents. Així doncs se'n observa una en època baix republicana, després una segona a tombants del segle IV i finalment una altre que tindria els seus inicis a partir dels segles VII o VIII.

	III-II aC.	II-I aC.	I-II	II-III	III-IV
Clausurae					
Torre de Panissars					
Castell Falgars					
Castellum Sant Julià de Ramis					
Puig d'Àlia					
Torre de la Mora					
Torre del Puig Surís					
Torre del Ginestar					
Torre del Trepador					
Torre Desvern					
El Far d'Empordà					

	IV-V	V-VI	VI-VII	VII-VIII	IX-X
Clausurae					
Torre de Panissars					
Castell Falgars					
Castellum Sant Julià de Ramis					
Puig d'Àlia					
Torre de la Mora					
Torre del Puig Surís					
Torre del Ginestar					
Torre del Trepador					
Torre Desvern					
El Far d'Empordà					

Podem observar en les taules com algunes de les estructures es van reutilitzant amb el pas del temps gràcies a la seva bona posició. D'altres en canvi queden obsoletes, ja fos perquè no era necessari un control d'aquella zona, doncs el territori ja estava romanitzat i pacificat, o bé per altres raons, com per exemple que fossin substituïdes per altres torres.

4. La vertebració del territori. L'eix principal i els camins secundaris

Les vies romanes de segon ordre, és a dir, les secundàries, són un element molt important pel que fa al coneixement de la xarxa viària d'aquell moment. Aquestes vies assoliren importància durant els primers temps de l'ocupació romana sobretot en l'explotació econòmica i el control de les regions.

4.1. Aproximació a la *Via Augusta*¹

Avui dia es coneix en gran part de la seva totalitat el traçat que seguia la *Via Augusta* a les comarques gironines, començant allà on hi havia els Trofeus de Pompeu, al Coll de Panissars. Un cop travessava creuats els Pirineus aquesta seguia fins l'Estrada, a La Jonquera, on hi situem la *mansio* de *Deciana*, després enfilaria cap a Pont de Molins i Cabanes fins arribar a la *mansio* de *Iuncaria*, a l'Aigüeta, Figueres.

Els usuaris que arribaven fins a *Iuncaria* podien utilitzar dos recorreguts diferents per arribar fins a la *mansio* de *Cinniana*, la qual es troba situada a la zona de Cervià de Ter. Els dos traçats dels quals parlem són el traçat oriental, el qual travessaria el Fluvià per Sant Miquel de Fluvià, o bé el traçat occidental, el qual creuaria el mateix riu prop del poble de Bàscara. En el poble de Bàscara s'hi descobrí un basament d'un pont que els experts situaren cronològicament en època Romana.

El fet és que les dues branques de la via arribaven fins *Cinniana*, d'allà aquesta es dirigia fins a Medinyà, passava per sota la muntanya de Sant Julià de Ramis, resseguint el Ter i arribava fins a Sarrià de Ter on creuaria el riu per un pont que encara fou visible fins la Guerra Civil Espanyola. Un cop creuat el pont, la via passava per l'actual zona de Pedret i enfilava cap a Girona per l'actual pujada del Rei Martí, arribant a la plaça de la Catedral, antic fòrum de la ciutat de *Gerunda*. Finalment sortia de la ciutat seguint el carrer de la Força i el curs del riu Onyar, seguia per la Creu de Palau i després anava en direcció a *Aquae Calidae*, tot i que no hi arribava, ja que s'acostava a la *mansio* d'*Aquis Voconis*, i que es situa, tot i que no ha estat descoberta encara, a Franciac. Ja per acabar, el camí anava en direcció Hostalric, on és possible que hi trobés la *mansio* de *Seterras*. A partir d'aquí, la *Via Augusta* segueix en direcció a les comarques de la província de Barcelona.

4.2. *Via Annia* o camí del Capsacosta

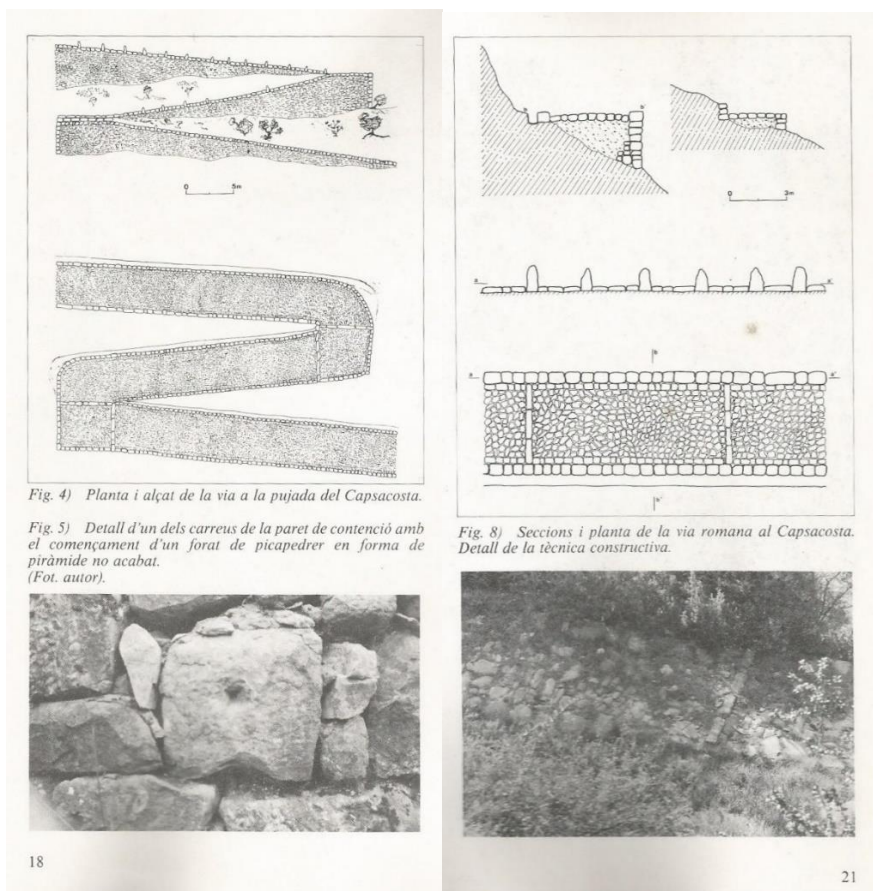
La via romana del Capsacosta apareix esmentada per primer cop en un document del segle X, concretament de l'any 995, on es cita el camí que va des d'Empúries fins a Besalú. El document ens indica que el camí tenia dues rutes per arribar fins a Besalú. Una d'aquestes passava per Sant Miquel de Fluvià i seguia la llera del Fluvià passant per Bàscara, Parets d'Empordà (esmentat en el text com a *Parietes*) i possiblement arribaria fins a Esponellà. En algun punt aquest travessaria el riu per dirigir-se cap a Crespià on s'uniria amb l'altra

¹ Aquest apartat és una aproximació general sobre el traçat de la *Via Augusta* i d'altres aspectes sobre aquesta, veure el Treball Final de Grau *La Via Augusta al seu pas per la Província de Girona*.

ruta, que vindria de *Iuncaria*, és a dir, l'actual Figueres. La torre de Castell Falgars dominava l'entorn i vigilava aquesta ruta.

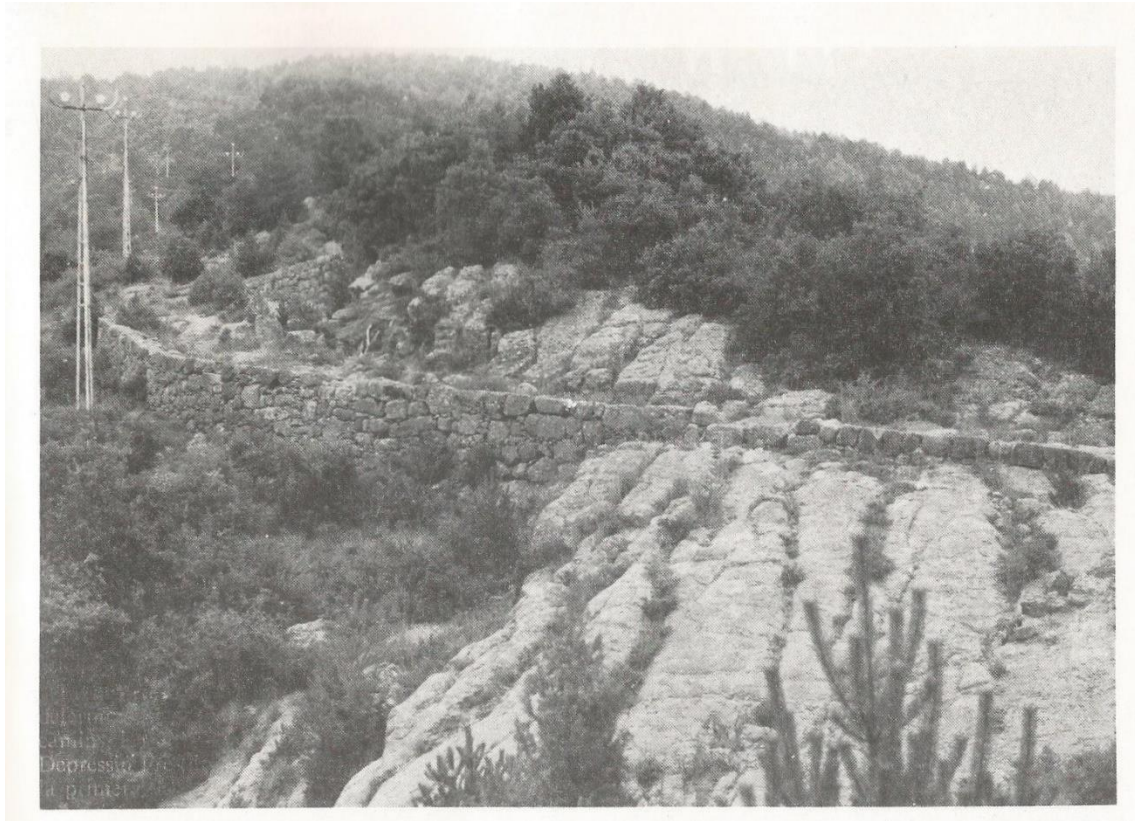
Començant des del seu punt de sortida, Empúries, la via ja es trobava amb una dificultat, i és que havia de travessar la zona d'aiguamolls inundada per les aigües del Ter i Fluvià. Hi ha dues solucions que farien viables el pas d'un camí per un terreny com aquest. Una d'aquestes és utilitzar els punts més elevats per poder construir la via, tal i com passa a Cinc Claus, on s'han trobat restes del camí construït sobre roca mare. L'altre solució seria elevar el pas per sobre dels aiguamolls amb una plataforma de fusta clavada al terra (CASAS 1981). En tenim exemples a la *Via Mansuerisca* a les Hautes-Fagnes, Bèlgica.

Un cop la via arribava a la vall de Bianya és on trobem les grans obres d'enginyeria per superar els grans desnivells. Els trams que enfilen cap el Capsacosta permeten apreciar la forma com construïen les vies romanes. El camí està fet en serpent, és adir, curts trams rectes sobre plataformes i murs de contenció que superen el desnivell (entre el 10% i el 20%) fets en blocs de pedra unida en sec. Cada tram era unit amb el següent gràcies a una plataforma quadrada construïda a les corbes. Aquestes plataformes estaven uns 25 centímetres més amunt que el tram inferior i 25 centímetres més avall que el tram superior, per tal de permetre un millor gir als carruatges. Els esglaons que unien la plataforma amb les trams tenien unes roderes per tal de que els vehicles no bolquessin al girar (CASAS 1981). La via també tenia voreres per tal d'extreure tota l'aigua de pluja que pogués malmetre el camí.

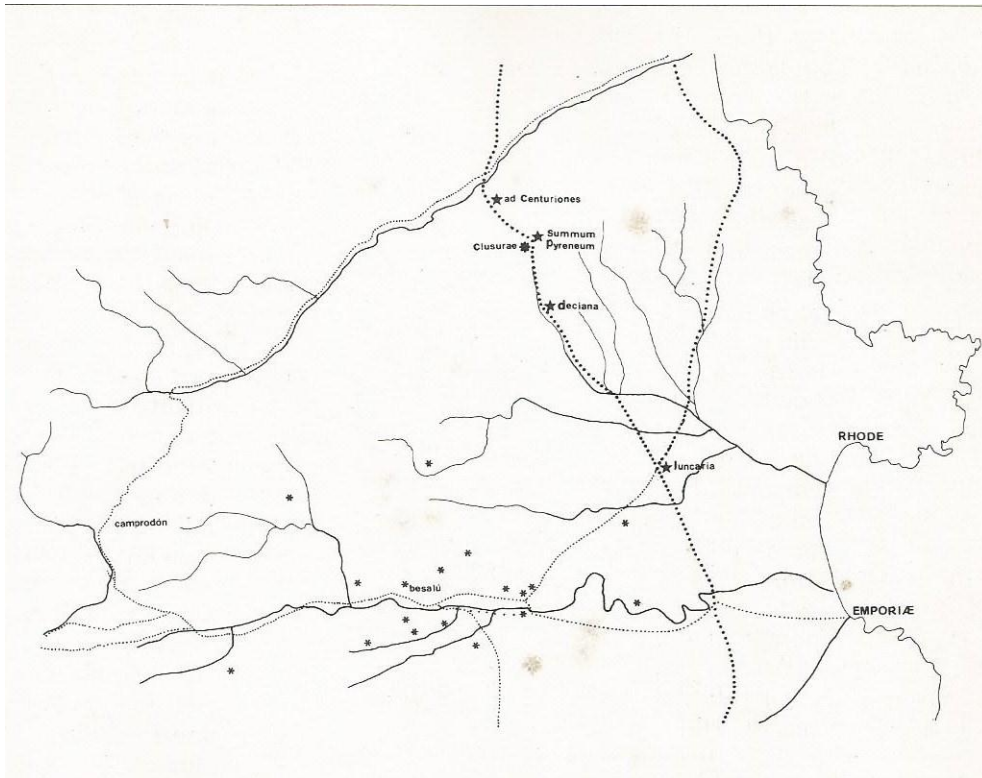
Imatge 25 Planta, alçat i seccions del camí. Detalls d'aquest (CASAS 1984)

Altrament, es coneix la possible existència d'un pont a Sant Miquel, on el camí travessava una riera que desembocava al riu Fluvià. La Via Augusta també l'hauria utilitzat després d'haver travessat el propi curs del riu. Prop de Castellfollit de la Roca hi podria haver un altre pont, l'anomenat Pont Trencat de Montagut. Seguidament trobaríem dos possibles ponts més, un situat al sud de Castellfollit i l'altre a la riera de Sant Salvador, abans que aquesta arribi a la riera de Bianya.

Imatge 26 Vista de la via i els murs de contenció (CASAS 1981)

Finalment, podem dividir aquest camí romà en dues zones diferenciades. La primera comprendria el terreny entre Empúries, *Iuncaria*, Esponellà i Besalú. La via unia les vil·les compreses en aquest territori (Com Can Ring o Tolegassos) amb el tram principal i les ciutats importants. La segona zona és aquella que parteix de Besalú i s'endinsa cap als Pirineus, on hi hauria les riques mines de plata i altres minerals, de les quals Livi en parla i que Cató les va gravar amb elevats impostos, que haurien estat explotades ja en època republicana i fins i tot en època medieval i moderna de forma més moderada (CASAS 1981).

Imatge 27 Mapa de les vies i jaciments al nord-est del territori (CASAS 1981)

4.3. Camí Vell d'Empúries

S'anomena Camí Vell d'Empúries aquella via secundària que sortint de la ciutat emporitana es dirigia cap a migdia per entrar a la plana del Baix Empordà, en direcció a Ullastret i la qual arribava fins a *Gerunda* passant per sota les Gavarres i arribant al Ter on s'uniria amb la *Via Augusta*. És molt probable que aquest camí formés part d'una xarxa de comunicacions anterior a l'arribada dels romans, la qual unia els *oppida* que s'escampaven pel territori.

Cal esmentar també que el Camí Vell d'Empúries possiblement es dirigís des de la ciutat Emporitana en direcció nord, segurament cap a *Iuncaria* on s'uniria amb el tram principal de la via, i també cap a Portbou, on travessaria la frontera a les Alberes per arribar a Port Vendres (PALLÍ 1985; NOLLA, PALAHÍ, VIVO 2010).

Aquest era un camí important per a la gent d'Empúries, ja que mai cap via de primer ordre va arribar a les seves portes, així doncs era molt important tenir accés a la resta del territori per tal de poder comerciar amb altres ciutats o per què els productes arribessin a la pròpia Empúries per així embarcar-los. Coneixem la via del Capsacosta, que anava des de la ciutat emporitana fins a l'interior i els Pirineus, per això és lògic que el Camí Vell d'Empúries conduís els seus usuaris cap al nord per arribar al tram principal o seguir la costa fins a les Alberes, mentre que cap al sud arribaven a *Gerunda* i també a la *Via Augusta*. Qui sap si hi havia un camí més proper a la costa per arribar fins altres zones del Baix Empordà evitant haver-se d'acostar a Girona.

4.4. Altres qüestions

No hauríem de deixar de banda la resta de possible camins secundaris que hi podria haver a la nostra província a part dels ja esmentats anteriorment. Tot i que és complicat poder saber el seu recorregut exacte o si el camí realment existí, el terreny i les restes trobades fan pensar que hi podria haver una petita via secundària a les zones de les quals parlarem a continuació.

Les dues torres trobades a prop de Banyoles, una a Sant Miquel de Campmajor i l'altre al Puig Surís, a la Serra de Sant Patllari, ens indiquen el possible pas d'uns camins que s'endinsarien cap a l'interior de la Garrotxa. Pel que fa al primer camí, aquest sortiria de Banyoles i arribaria fins a Sant Miquel de Campmajor, on hi ha situada la torre del Ginestar, després seguiria per Mieres i Santa Pau, arribant a Olot des d'on podria anar a raure a la via del Capsacosta o seguir cap a altres indrets més allunyats.

El segon camí també sortiria de Banyoles i passaria a tocar de Vilauba per enfilear-se a Pujarnol i la Serra de Sant Patllari, on hi ha la Torre de Puig Surís. El camí seguiria per Rocacorba. Tot i que aquest tram és complicat, podria ser utilitzat per l'extracció de fusta o pedres per a la construcció, ja que per anar cap a l'interior el camí que aniria a Sant Miquel de Campmajor sembla de més fàcil accés i viable. Per arribar fins a Banyoles hi hauria diverses opcions. S'hi podia arribar des de *Iuncaria* a través de la via del Capsacosta i desviant-se en direcció Banyoles abans d'arribar a Besalú. Segurament des d'Esponellà també hi hauria un camí que ens portaria fins la capital del Pla de l'Estany. Una altre ruta que sembla possible és la ruta que sortia de *Gerunda* i passaria per Palol de Revardit i Cornellà del Terri, i segurament prop de la bòbila d'Ermedàs, per arribar a Banyoles.

Al municipi d'Amer hi trobem la torre de Puig d'Àlia, la qual controla una zona apte per el pas d'un camí. Aquest vindria de Girona i s'endinsaria cap a Osona però també cap a la Garrotxa. Més al sud, a Hostalric, on hi situem la *mansió* de *Seterras*, sembla que hi hauria un camí que aniria fins Osona, passant possiblement per Arbúcies. A prop d'Hostalric hi ha la Torre de la Mora, que tot i controlar el tram principal de la via i el seu territori, també podria controlar zones interiors del Montseny.

Finalment, pel que fa als camins que portarien cap a la costa, coneixem els que arriben fins a Empúries i podem deduir que hi hauria un camí que arribaria fins a Roses. Altrament, hauríem de buscar una via que passés per *Aquae Calidae* i que ens acostés a Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Tossa de Mar, població on hi ha la vil·la dels Ametllers. Caldria també fer esment al possible camí que sortiria des de *Seterras* i que comunicaria amb *Blandae*. Per arribar fins aquest nucli de població també es podria fer, molt segurament, des de la costa provinent de Tossa de Mar.

5. Conclusions

El present treball ha servit per veure com era la xarxa viària romana i els aspectes que l'envoltaven. Complexa però alhora molt útil, aquesta agrupació de camins que tenien com a branca principal la *Via Augusta* servia per arribar arreu del territori, ja fos cap a l'interior o cap a la costa.

Tota xarxa de camins necessitava estar controlada per evitar problemes de robatoris o atacs als usuaris, així com també per impedir l'entrada dels enemics, o avisar de la seva arribada, si fos necessari. Després de l'ocupació romana de la península i amb la reorganització del territori els camins jugaren un paper molt important per controlar les noves terres ocupades, i un cop solidificat el nou poder, els sistemes de defensa o vigia van adquirir un nou paper. Les torres i les fortificacions estudiades ens han permès documentar diverses xarxes de comunicació i defensa durant la república i en diverses etapes de l'imperi.

Les torres de guaita serviren per mantenir l'ordre a la xarxa viària i al territori, controlant un extens terreny. Aquestes també tenien un paper comunicatiu, el qual permetia enviar amb rapidesa i eficàcia notícies, ja fos per senyals lluminoses o de fum. Altrament, les fortificacions, com serien les *Clausurae* o el *Castellum* de Sant Julià de Ramis, així com també Mas Gusó, situades sobre el camí, permetien mantenir una petita guarnició al seu interior que podia sortir en qualsevol moment per tal de mantenir l'ordre en els camins.

Les vil·les, com hem pogut veure, estaven situades en zones fèrtils, a prop de camins secundaris que estaven ben comunicats amb la via principal per poder transportar les mercaderies cap a les grans ciutats i mercats on hi podien comerciar. No es pot saber amb certesa s'hi aquestes haurien tingut pogut servir com un espai on allotjar o alimentar algun vianant que utilitzés les vies secundàries, tal com podria passar amb els *palatia* rurals del segle VIII, doncs en els camins de segon ordre hom no coneix, encara, cap *mansio* o establiment que tingués un paper semblant a aquestes. Hauríem de creure que d'alguna forma o altre s'havia de protegir als vianants que agafaven els llargs camins que s'endinsaven cap a l'interior.

6. Bibliografia

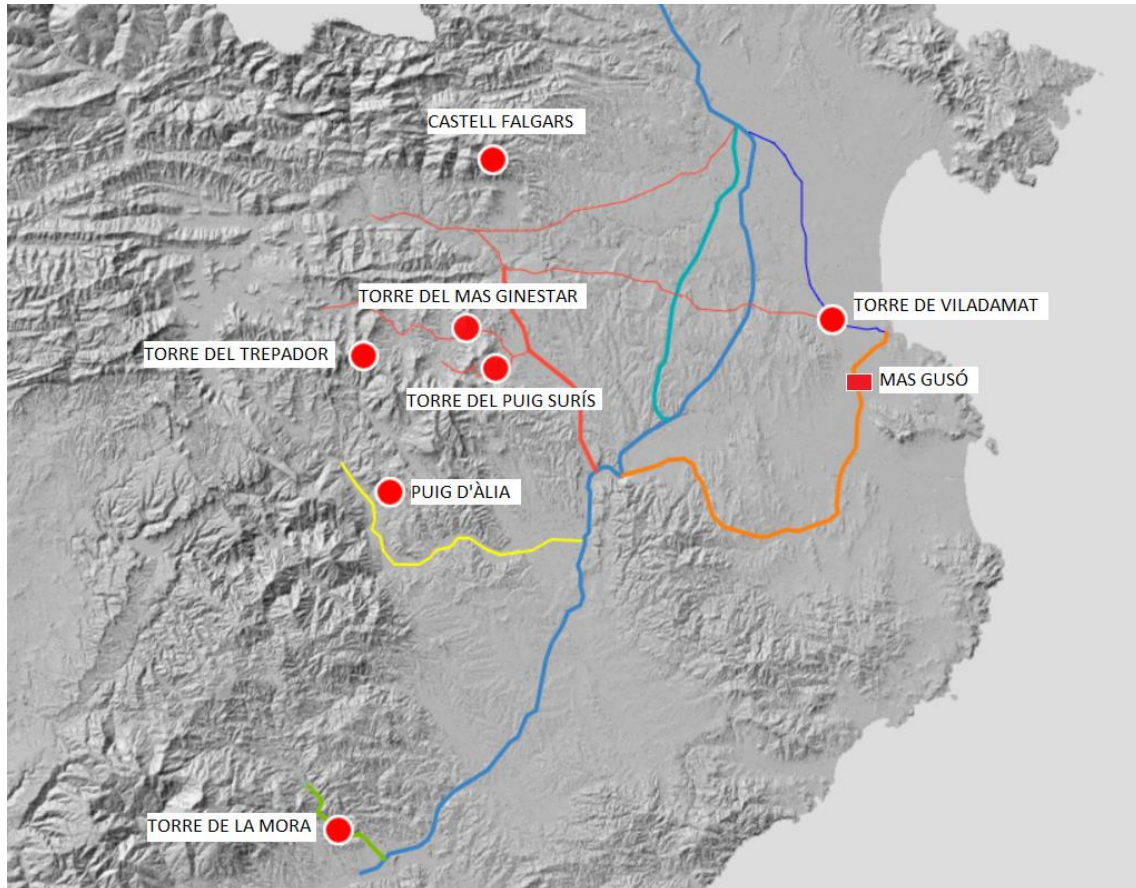
- Agustí, B., Codina, D., Dehesa, R., Llinàs, J., Merino, J., Montalbán, C., & Vargas, A. (2002). Excavacions Arqueològiques a Vilanera (l'Escala, Alt Empordà) *Sisenen Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 161-166.
- Amich, N.M. (2006) *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*, Girona (Col·lecció de Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, núm. 19).
- Casas, J. (1980). L'estació romana de Camp del Bosquet, Camellera (Alt Empordà). I. L'aljub. *Revista de Girona*, 91, 77-81.
- Casas, J. (1980). L'estació romana del Camp del Bosquet, Camallera (Alt Empordà), II: Les àmfores». *Revista de Girona*, 93, 275-284.
- Casas, J. (1981). *La via romana del Capsacosta*. Diputació de Girona. Departament de Cultura – Generalitat de Catalunya. Museu Comarcal de la Garrotxa.
- Casas, J. (1982). Les Bornes mil·liàries de Palau Sacosta i Sarrià de Ter (Girona). *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26, 131-141.
- Casas, J. (1986). Excavacions a la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà). *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 5, 15-77.
- Casas, J. (1989). *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època Romana a Vilademà (Campanyes de 1982 a 1988)*, Girona (Sèrie Monogràfica num. 10)
- Casas, J. & Soler, V. (2003). *La Villa de Tolegassos. Una explotación agrícola de época romana en el territorio de Ampurias*. Oxford (BAR International Series, 1101).
- Casas, J. & Soler, V. (2004). *Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana*, Oxford. (BAR International Series 1215).
- Casas, J., Soler, V & Turon J. (1996). Les Sitges de Tolegassos. Aspectes de la fase Republicana del jaciment. *Cypsela*, XI, 67-97.
- Casas, J., Soler, V & Turon J. (2002). La Vinya. Un jaciment arqueològic a la Muntanya Gran de Ventalló, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35, 39-52.
- Casas, J., Nolla, J. M., Palahí, L., Vivó, D., & Soler, V. (2015). Mas Gusó: una statio romana al suburbium d'Emporiae (Prouincia Hispania Citerior). *Revista d'arqueologia de Ponent*, (25), 245-262.
- Casas, J., Nolla, J. M., Palahí, L., Vivó, D., & Soler, V. (2016). Mas Gusó: un establecimiento militar de época romana en el suburbium ampuritano. Mas Gusó: a Roman military Settlement in the suburbium of Emporiae. *Archivo Español de Arqueología*, 2016, vol. 89, p. 117-132.

- Casas, J., Nolla, J.M. & Soler, V., (2018). La *statio* romana de Mas Gusó. *Vigilancia y control del territorio de Ampurias, Hispania Citerior, desde el siglo II aC al siglo III dC. Estructura, secuencias e interpretacion*. BAR International Series 2890.
- Castanyer, P., Frigola, J. & Tremoleda, J. (2018). *La Vil·la Romana de Can Ring (Besalú, La Garrotxa). Campanya de 2017*. Catorzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Caldes de Malavella, 2018.
- Codina, D., Dehesa, R., Llinàs, J., Merino, J., Montalbán, C., & Vargas, A. (2000). Prospeccions i excavacions arqueològiques en el sector afectat pel projecte de construcció d'un camp de golf a Vilanera (L'Escala, Alt Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 57-59.
- Codina, F., Palahí, L., Prat, M. & Sagrera, J. (2017). *La Torre Desvern de Celrà: la història de la casa forta medieval a través de l'arqueologia*. Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Univeristat de Girona. Girona.
- Iglesias, C & Rebull, J. (2008) El poblament antic i altmedieval a Bàscara, Orriols i Calabuig (Alt Empordà). *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39, 225-247.
- Llinàs, J., Merino, J., Nolla, J. M., Sagrera, J., & Sureda, M. (1999). La torre romana del Puig d'Alia (Amer). *Quaderns de la Selva*, (11), 97.
- Martí, R., Folch, C., & Gibert, J. (2007). Fars i torres de guaita a Catalunya: sobre la problemàtica dels orígens. *Arqueologia medieval: revista catalana d'arqueologia medieval*, (3), 30-43.
- Martí, R. (2013) El palatium rural, una institució fiscal del siglo VII. *Lo que vino de Oriente: horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus (ss. VII-IX)*. Archaeopress. Oxford. 133-147.
- Nolla, J. (2014) *Ciudades, Torres y Castilla. La defensa de la Vía Augusta*. Las fortificaciones en la la Tardoantigüedad. Élités y articulación del territorio (siglos V – VIII d.C.).
- Nolla, J. M. ; Casas, J. (1984) *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona.
- Nolla, J. M., Palahí, L., & Vivo, J. (2010). *De l'oppidum a la civitas. La romanització inicial de la Indigècia*, Girona.
- Pallí, F. (1985). *La via augusta en Cataluña*. Barcelona, 53 (Faventia monografías)
- Palahí, L., Nolla, J. M., & Vivó, D. (2016). La vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès). *Tribuna d'Arqueologia*, 2016, vol. 2013-2014, p. 39-58.
- Riuró, F. (1969) *El valle de Sant Aniol de Finestres*. Revista de Girona, 48, Girona. 19-21.
- Riuró, F. (1998) *Crònica de 50 anys d'activitat arqueològica*. Associació Arqueològica de Girona, 25 anys, 1972-1997. Quaderns de Treball, 9, Girona. 117-150.

7. Annex

A continuació es mostraran una sèrie de mapes² on hi ha representada la posició de les torres de vigia en diferents períodes cronològics, així com la situació de les *mansions* i el traçat de la Via Augusta al nord-est del *conuentus Tarraconensis*. Es veurà l'evolució dels sistema defensiu i de comunicació al nostre territori al llarg del temps. Altrament, també hi podrem observar el possible traçat que tingueren les vies secundàries.

1. Les Torres durant la Baixa República i l'Alt Imperi

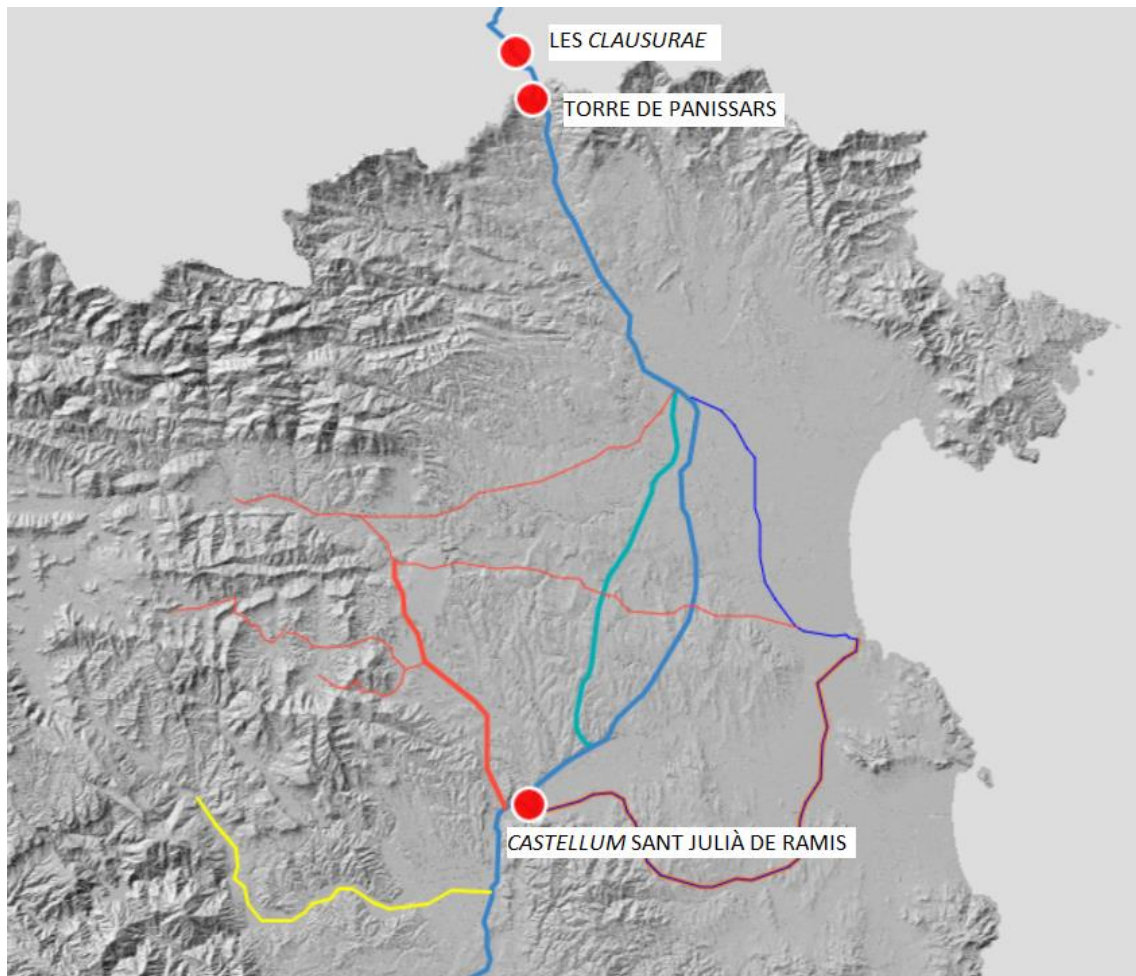
Es tracta d'un mapa on hi ha representades les torres de guaita i la xarxa viària. Podem observar la disposició de les torres en diversos punts elevats de la Garrotxa i les Guilleries. Altrament, trobem Mas Gusó i la Torre de Viladamat en una zona poc muntanyosa però sí amb algun punt elevat que permet un bon control de la plana que els envolta.

La cronologia es mouria entre la Baixa República i el principi de l'Imperi. Amb Castell Falgars i la Torre de Viladamat es pot controlar tot la plana Empordanesa i la Via del Capsacosta amb la primera, i el Camí Vell d'Empúries amb la segona. Pel que fa a les torres de Mas Ginestar i Puig Surís, aquestes controlen els passos cap a l'interior de la Garrotxa i el Pla de l'Estany.

² Tots els mapes han estat creats per l'autor.

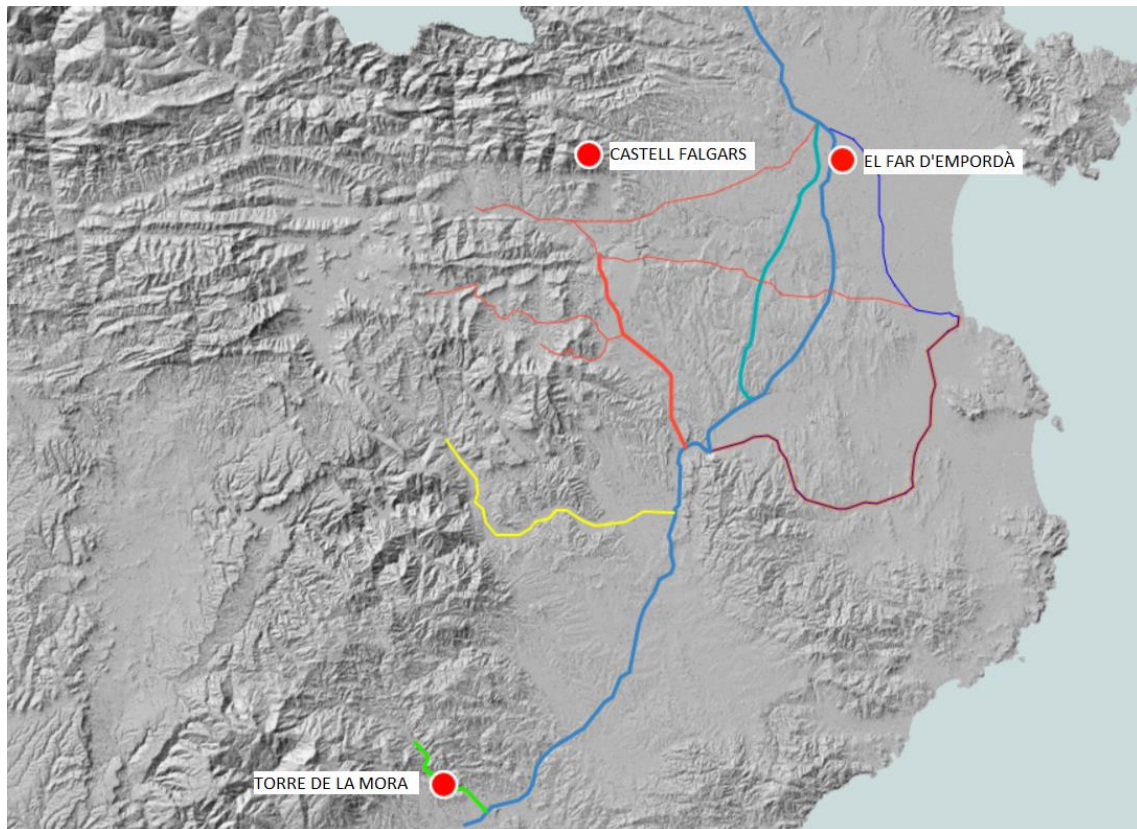
Puig Surís i la Torre de la Mora controlen la plana de La Selva i el Gironès. Cal dir que, des del moment de la seva fundació, *Gerunda* actuarà com a un dels primers punts de defensa de la Via Augusta a *Hispania*, per tant s'ha de tenir en compte el fet de que aquestes dues torres tenien la ciutat romana com una referència pel que fa a la vigilància de les vies i a la comunicació.

2. La Defensa de la Via al Segle IV dC.

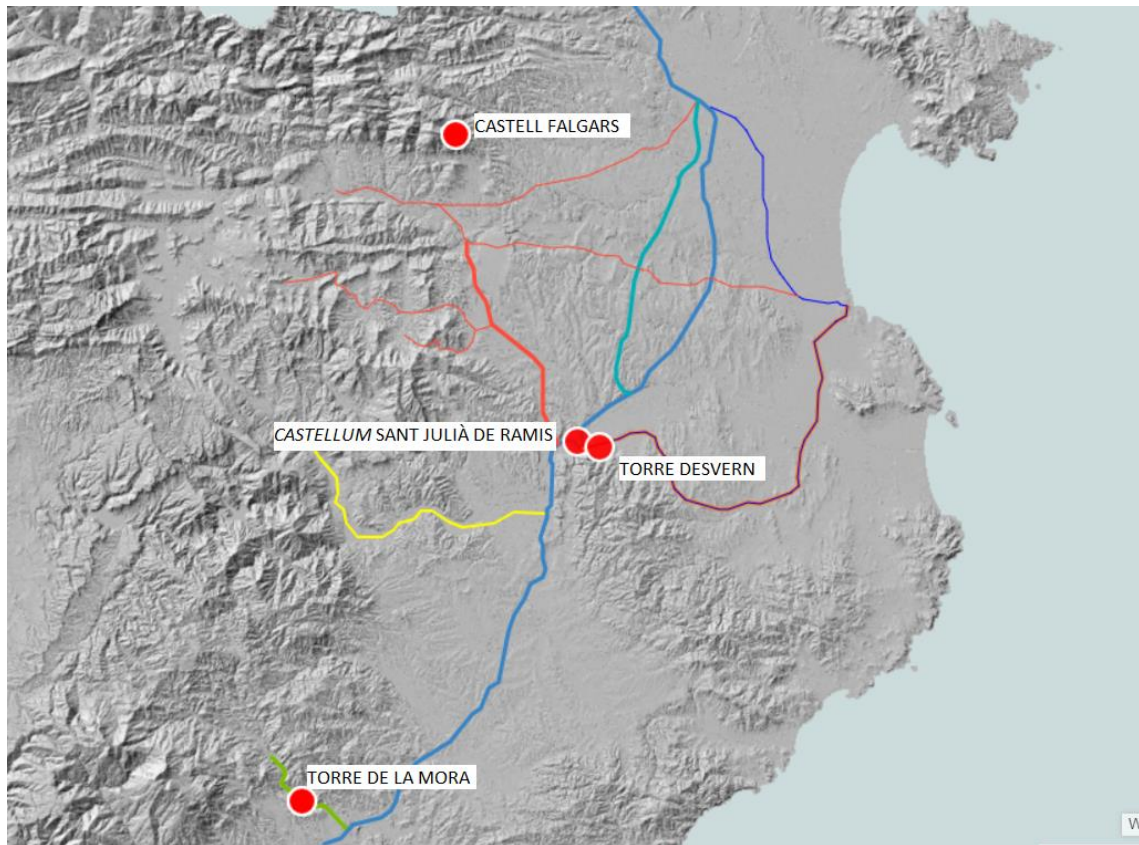
Al segle IV, moment en que Constanci II tanca *Hispania* a Magnenci, les Cluses esdevenen un punt important de la defensa de l'entrada a la Península Ibèrica per la *Via Augusta*. Podem observar com cronològicament trobem tres estructures. La Torre de Panissars, situada en un punt més elevat que les *Clausurae*, permetia una connexió visual amb el *Castellum* de Sant Julià de Ramis, i aquest últim amb la ciutat romana de Girona. Tant les Cluses com la fortificació de Sant Julià eren capaces de mantenir un petit exèrcit per tal de defensar el territori en cas de que fos necessari.

3. La Defensa de la Via en Època Emiral

A continuació veiem com podria ser la defensa del territori en època emiral. Observem com es mantenen dos punts importants, com son Castell Falgars i la Torre de la Mora. La bona situació de les torres, situades en punts elevats dominant el territori i amb gran visió sobre el terreny van fer que aquestes perduressin en el temps. Pel que fa a El Far d'Empordà, es creu que hi hauria una torre, o un far, tal com indica la toponímia, i que actuaria juntament amb Castell Falgars. Aquestes dues estructures potser anirien comunicades amb alguna altra situada més al nord, potser a Panissars mateix o en algun altre punt de les Alberes per poder controlar el pas dels Pirineus.

4. Defensa Segles VI – VII dC.

En època Visigoda, el sistema de comunicacions i defensiu podria ser semblant al mapa que veiem representat. Castell Falgars i Torre de la Mora controlarien les planes, mentre que el *Castellum* de Sant Julià de Ramis serviria com a fortificació i punt de defensa essencial en cas d'atac. Pel que fa a l'establiment Visigot de Torre Desvern, està situat en un punt elevat i obté un control d'una bona part de la plana del Baix Empordà i controlaria l'accés a Girona abans d'arribar al Congost del Ter, dominat pel *Castellum*.